

ספרות ילדים וזמננו

ספרות-זמננו

שנה רביעית
חוברת ג (ט"ו)

אדר ב' תשל"ח — מרץ 1978

קרן בית הנשיא   משרד החינוך והתרבות   עיריית ירושלים — המחלקה לחינוך
המרכז לספרות ילדים

המערכת : גרשון ברגסון (עורך), ד"ר אוריאל אופק (יועץ מדעי), ד"ר מנוחה גלבווע,
חוה ויזל, ד"ר אסתר טרסי, בתיה מעוז

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

בסיוע הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

עיון ומחקר

“עברית נזמרה”: על לקט שירי גן-הילדים העברי מתקופת תחית-הלשון

מאת א"י גל-פאר

תיקה שאצלה גיליתי מחברת זו, הגב' אסתר בכרך מנוחין מרחובות, ליקטה היא את שירי-הגן האלה בזמן היותה תלמידת בית-הספר לגנות של חברת "עזרה" בירושלים, מחודש אפריל 1914 ועד מרס 1916. ניתן לראות בלקט זה של שירי-גן, שנרשמו בזמנים שונים ול-עיתים מתוך שמיעה, סיכום מייצג של שירי הגן העברי בארץ שתאריכו הסופי

"עברים אנחנו, עברית נדברה; עברית נלמדה, עברית נזמרה" — כך שרו ילדי גן-הילדים העברי בארץ-ישראל בתקופת השלטון התורכי. השיר "עברים אנחנו" מופיע, כתוב בכתיבה תמה ונאה בעט שנטבלה בתוך קסת דיו סגול, באחד הדפים המצהיבים של מחברת כרוכה בד שחור, מחברת המכילה אוסף גדול של שירי-גן מתקופת תחית הלשון העברית. את תחומה הסופי של תקופה זו, שבה נעשתה העברית לשפת יום-יום מדוברת, אפשר לקבוע באמצע העשור השני של המאה שלנו. לפי עבודתה של הגננת הור-

2. השירים כתובים על גבי 40 עלים המהווים יותר ממחצית המחברת, ומתחילים מצידה הימני. מצידה השמאלי מכילה המחברת 17 עלים של רשימות-לימודים בגרמנית, כתובות בדיו דומה לזו של חלק מהשירים. נושאי הרשימות הם תולדות-חייהם של פסטלוצי ופרבל, סקירות של ההיסטוריה של הפדגוגיה, של תורתו של פרבל, והוראות לעריכת מערכת לימודים לגן. בין הרשימות השונות בגרמנית יש כמה עלים דקים.

1. תמיכת הצבור הנרחבת במאבק בזמן "מלחמת השפות" (תרע"ד/1913) זההתלהבות הגדולה לדבור עברי שבה בעקבותיה מוכיחים בעליל שהלשון העברית כבר הגיעה אז לעמידה בר שות עצמה. לפי סקר של הישוב משנות 18—1916, זיברו כ-40% מאנשי הישוב (פרט לירושלים) עברית כבר בשנת תרע"ח.

דעה רווחת היא, ששירי הגן של תקוֹר־פה ראשונית זו היו בעיקר שירים דלי־לשון ועלובי־תוכן, כגון "לי שתי עיניים, שתי אזניים" או "היד לוקחת, היד נות־נת, היד, היד", וכן תרגומים מלשונות זרות. שירי הגן של לוי־קיפניס נחשבים "כמעט השירים המקוריים הראשונים בארץ, המכוונים לגיל הרך". לפי עדותה של הגנת הוותיקה תרצה קטינקא (גור־רביץ), היו הגנות ביפו מתרגמות שירי־גן מספר־שירים גרמני, כי "לא היה שיר מקורי לגן" עד בואו של לוי־קיפניס עם שיריו המקוריים המיועדים לגן העברי. "הוא היה הראשון בזה", טוענת הגברת קטינקא, "וזכות זו תעמוד לו תמיד".¹⁰ אכן נהוג לחשוב ש"עד בואו של ל. ק. התפרנסו ילדינו הרבה משולחנם של זרים, מספרות מתורגמת ומהווי שתור־גם".¹¹

עיון בשירי־הלקט שלפנינו, המגבש תקופת שירי־גן שבה החלה רק ראשיתה של השפעת קיפניס להיות מורגשת, מר־כיח שיש להתייחס בספקנות מסוימת

הסביר הוא מרס 1916.³ העובדה שרבים מהשירים כתובים משמיעה משמשת ע־דות ששירים אלו, בגירסאות שלפנינו, היו בשימוש של ממש בגני־הילדים בא־רץ בתקופה מוקדמת בתולדות הגן, תקוֹר־פה שלפני השתחררותו המוחלטת של החינוך העברי בארץ מתלותו באגודות זרות, כגון חברות "עזרה" של יהודי גר־מניה, וכן לפני הכנסתה של גישת החי־נוך החופשי בהשראתה של שיטת מריה מונטסורי,⁴ ולפני הופעתם הראשונה של כתבי־עת מקצועיים המיועדים במיוחד לגנות.⁵ היתה זו התקופה שלפני השפ־עתם המבורכת של שירי־הגן של לוי־קיפניס, שהביאו ל"מפנה חשוב" בהת־פתחות הגן העברי.⁶ שירי־הלקט מהווים למעשה סיכום של שירי־הילדים המייצ־גים את הדור הראשון והשני של ספרות־הילדים העברית, ובמיוחד של השירים אשר היו בשימוש פעיל בגני ארץ־ישראל.⁷

3. תעודת־הצינונים של בעלת המחברת, הסומכת אותה בתור גנת, נחתמה בתאריך י' אדר ב' תרע"ו, 15.3.1916, בידי המורה לגנות הגב' דינה כ' מאיר (בלום) והמורה לגרמנית ומיסד הגן העברי הראשון בירושלים, מר ישעיה פרס. תוכנית הלימודים כללה גם את הנושאים "ספרות ילדים" ו"זמרה". סביר להניח שלפ־חות חלק משירי הלקט נכללו בחומר הלימודים.
4. חסיה פיינסוד־סוקניק, **פרקי גן**, זכרונות ומ־עש, "אוצר המורה", תשכ"ו, עמ' 46. הדי שיטת מונטסורי הגיעו לארץ בשנת 1919.
5. "הגנה" הופיעה לראשונה בשנת תרע"ח/1918; "גנו" בשנת תרע"ט/1919.
6. פיינסוד־סוקניק, שם, עמ' 48.
7. ראה הגדרתו של גרשון ברגסון, **שלושה דורות בספרות הילדים העברית**, עמ' 153.

8. יוסף עזריהו, **ספר היובל של הסתדרות המו־רים, תרס"ג-תרפ"ח**, מרכז הסתדרות המורים בירושלים, ער' ד' קמחי, תרפ"ט, עמ' 67; פיינסוד־סוקניק, עמ' 162.
9. פיינסוד־סוקניק, **פרקי גן**, עמ' 48.
10. תרצה קטינקא, "זכרונות מהעבר הרחוק", **הד הגן ב' (ה'—ו')**, 56. שלושת השירים שהיא מצטטת בדוגמה לשירים מתרגומים מגרמנית, "גד הקט", "ממרחקים צפור באה", ו"שאו ראשונה רגל שמאלית", מופיעים בלקט (מספר 1, 26, 80) בשינוי גרסאות קלים.
11. יוסף שה־לבן, "יובל שנים של יצירה", **ספרות ילדים ונוער**, ו' (1976), עמ' 31.

לטענות אלה על "המחסור המשוע" בשירים ובסיפורים עבריים לטף¹². שני השירים לעיל שהגב' חסיה פיינסוד — סוקניק ומר יוסף עזריהו מזכירים בנימת ביטול, שירים שהיו תרגיל לשוני גרידא, אינם מייצגים את שירי הלקט בכללותו. נהפוך הוא: בין שירי הלקט ניתן למצוא גם גרסאות של שירי משוררים ידועי-שם, לרבות נח פינס, יחיאל היילפרין, יהודה ליב בן-זאב, ח"נ ביאליק, אהרן רוזנפלד, זלמן שניאור, אהרן ליבושיצקי, שאול טשרניחובסקי ועוד, שכתבו במיור-חד שירים המיועדים לילדים. במקרים רבים, עברו אחדים מהשירים המליציים יותר פישוט מלים והתאמת מושגים לגיל הגן.

כמרכן אין משקלם של השירים המ-תורגמים מורגש במיוחד. רוב השירים המתורגמים הם שירים בנושאי-ילדות הנפוצים בעולם כולו, כגון "אחינו יעקב"¹³(71), או "אחותי רקדי אתי"¹⁴(32).

12. אוריאל אופק, **עולם צעיר**, אנציקלופדיה לספ-רות ילדים, "מסדה", 1970, עמ' 653.

13. הגב' גרטלה הורביץ, שלמדה בשנת 1902 בגן-הילדים העברי הראשון בעולם (נוסד בראשון-לציון, תרנ"ח/1898), מסרה לי שתרגום זה מהשיר הצרפתי "Frère Jacques" היה אחד משירי גנה. היה זה שיר מתאים במיוחד למ-ציאותם של ילדי הגן של ראשון-לציון, שהיו רגילים ללכת לגן עם צפירת היקב השניה, בשעה 8.00.

14. תרגום מהשיר «Brüderlein komm tanz mit mir» מהאופרה הנזל אונד גרטל (1894) של הומפרדינג. במספר הסיפורי בסוגריים אני מזהה את השיר. לא הצלחתי למצוא סדר או שוטה בליקוט השירים.

לא הצלחתי, לדוגמה, לאתר אפילו תר-גום של שיר-ילדים אחד מאנגלית, לרבות שירים מסוג "אמא אווזה". אפילו אם נכלול את השירים בנושאים כלליים (שי-רי-משחק, בעלי-חיים, תנועות הגוף וכו'), לא נכיר בלקט כל השפעה של סביבה "זרה", ולא נמצא בו תאור של הווי זר. ישנם רק ארבעה שירים שנושאים אגדה "ארופאית" כמו היפהפיה הנרדמת (42) ודווקא כאן נתנו לה את השם העברי "יונה", או "משחק שלגיה" (155), שער-סק בעיקרו במלאכת יום-יום שעשתה שלגיה בבית-הגמדים, ומתרכז בהדגמת פעולות אלו¹⁵. אדרבא: השירים משקפים אווירה מזרח-תיכונית אופיינית, שבה מביאים לשוק, על גבי חמור "חלוח", "גרעינים צלויים" ו"גבינת עזים" (60), אוכלים "חומצה" (חמוס) (52) ו"תפוח זהב" (46) ומשקים את הבובה "קפה" (45).

בסוקרנו את היקף שירי הלקט, בראו-תנו את 158 השירים השונים, ואת מגוון נושאים הרחב אשר מקיף שירי-משחק, תנועות גוף, טבע ובעלי-חיים, פעולות של יום-יום, עבודות בעלי-מלאכה, יחסים חברתיים, מושגים מופשטים, ערכי-חיים יהודיים וחגי-ישראל ועוד ועוד — כל נושאי השירים של גן-הילדים בימינו¹⁶.

15. דווקא אחד משירי קבוצה זו שרד עד ימינו. בפי ילדים. בגרסתו הראשונה היתה שורתו הראשונה, "מאחורי ההר, אחת שתים שלוש" (91).

16. אין טענתה של הגב' פיינסוד-סוקניק, שהיה תוכן השירים הראשונים "עפ"י רוב — אברי הגוף ופעולותיהם" (**פרקי גן**, עמ' 47) מתא-מתת מן הלקט, שבו רק כרבע בלבד (40 שיר-

ברוחה של מטרה זו, עשו מחנכות הגן מאמץ רציני ביותר להקנות לילד את השפה העברית עם מושגיה וערכיה, ודרוה לפתח גם את תודעתו הלאומית ולחנך אותו לאהבת עמו. מגמה זו מתבטאת בשיר-הגן "עברים אנחנו", שבו ניתן לראות נסיון (אגב, מסורבל ביותר) להשגיר בפי הילד את כל המושגים והמלים הנדרשות לזהותו הלאומית: "ילדים אנחנו יהודים קטנים / ילדים עברים בני ישראל אל". נסיון זה לחנך לזהות לאומית קשור באופן גלוי בהוראה שמקבל הילד בגן הילדים. הבית הבא בשיר (ג') הוא: "הבה ילדים — הבה נרוצה / אל גן הי לדים ואחר החוצה"¹⁸. מיד לאחר זה, בא בית שמלותיו כאילו נועדו לחזק את הזדהות הלאומית: "עברים אנחנו, עברים היו אבותינו / חמש תורתנו עברית שפתנו". וכך ניבטת משירי הלקט מגמה הוראתית ברורה, כששירי הגן משמשים כמכשיריה. בין השאר התרכזו הגנים העברים הראשונים בהוראת ערכי-רוח ומוסר עבריים, וכפי שאנסה להראות, משתקפת מגמה זו היטב בשירי הלקט.

כבר בתקופת תחיית הלשון, נחשב גן הילדים למוסד חינוכי במלוא משמעות המלה. אנשי הדור ההוא לא ראו את תפקיד הגן כעיסוק הילד בשעות היום

מובאה בכתבה ובפיסקה המופיעים במקור.
18. השיר השני במקראת **בן-עמי** של ש' בן-ציון (גוטמן) משנת תרע"ב הוא גרסה אחת של שיר זה, בהכוונה לבתי-הספר: "המורים — שרנו, / בית-הספר — מבצרנו! / ... התורה — דגלנו, / חברים כל ישראל!"

נראה שכשם שהטענה בדבר הווי זר בשרים אינה תופסת, כך אין הטענה לגבי דלות מספר השירים משכנעת ביותר. שלא כשירי-הגן של ימינו אין רוב שירי הלקט שגורים עוד בפי ילדים בזמננו, וכן אין למצוא יותר מעשרה מהם באנתיולוגיה של שירי-ילדים. אחד ההבדלים הבסיסיים בין שירי הגן בימינו לבין אלה שבלקט הוא ששירי הלקט מייצגים גישה הוראתית גלויה מאוד. השיר שבבית הראשון שלו (החוזר גם בסופו של השיר) פתחתי את דברי, מייצג נטיה שהיתה אז פחות נוסת-אופנה מאשר בימינו, הכוונה שהיתה כעין "הרישא והסיפא" של החינוך העברי בארץ, והיא להחיות את הלשון העברית כשפה חיה ומדוברת, ובאמצעותה להחיות גם את הרוח הלאומית ולטהרה מאוירת הגלות. הכוונה זו מוצאת את ביטוייה בדבריו של מנהיג הציונות "המעשית", מנחם אוסישקין, שסיכם את מגמות החינוך העברי בארץ בנאומו באסיפה הראשונה של הסתדרות המורים (זכרון-יעקב, ה' באלול, תרס"ג, 1903): "רק זה עתה החילונו לחיות בא"י חיים טבעיים, והנה, איפוא, עלינו להשתדל להתאים את לימודינו לחיינו... ביחוד להיות כפריים האוהבים את הדיבור העברי ואת העם העברי בכל לבם ונפשם. זה העיקר ומבלעדי זאת הכל הבל"¹⁷.

17. **ספר היובל**, עמ' 362. כל ציטטה להלן תהיה (רים) הוא שירים שתוכנם משחקים ופעולות גוף, כולל שירי לכת, משחקי אצבעות, שירי מחול ושירי חיקוי. בכמות מספרית כולל הלקט שירי טבע ובעלי-חיים יותר מכל נושא אחר.
17. **ספר היובל**, עמ' 362. כל ציטטה להלן תהיה

מה ושליבה יודעים אנו היטב / יודעים אנו מעט גם קריאה וכתובה" (144)²².
 כובד הראש החינוכי בגני-הילדים ת-אם במיוחד את הערך היהודי המסורתי של כבוד ללימודים ולערכי-הרוח, הפניית הילד לעניינים שכליים ולהנאת הלימוד לשמו, אגב הפניית עורף לשעשועים ול-עולם חיי החושים והטבע שיש בהם מביטול תורה. גישת חיים זו היתה אופ-יינית לחינוך היהודי מדורי דורות. "המ-הלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואו-מר: מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפ-שו". לא מעטים משירי הלקט מייצגים גישה יהודית מסורתית זו. בית שלישי של שיר המלמד איזו פעולה אופיינית היא לפרק-חיים מסויים בחיי האדם, מדגים נטיה זו להערצת הלמדנות בהצי-גו לפני הילד דוגמה לסגנון-חיים ראוי הנאות להנתהגות "נערה גדולה", דוגמה שכדאי יהיה שהילד ישאף להגשים אותה לכשיתבגר:

התרצו לדעת, התרצו לדעת
 מה עושה נערה גדולה?
 קוראה בספר קוראה בספר
 ולומדת בשקידה, (6)

22. "שליבה", או קליעה כפי שאנו קוראים לה כיום, היתה, ביחד עם "רקימה" ו"קמיטה" (קפול) עבודת גן אופיינית לשיטתו של פריד-ריך פרבל. שמות מונחים אלה מיושנים: על שמות חדשים החליט ועד הלשון בשנת תרע"ג (זכרונות ועד הלשון, מחברת ג', עמ' 99). נראה לי שחל שיבוש ברשימתה של שורה זו, שצריכה להיות "יודעים אנו היטב רקימה ושליבה".

כדי שלא יהווה מטרד לאמו, אלא ציפו מהגן שיחנך את הילד באופן פעיל ורציני. לכן רווחה אז ההשקפה, שהיעד הראשוני של הגן הוא קודם לכל, לימוד רציני ויסודי, ולא רק שעשועים. חומרה חינוכית זאת השתקפה אפילו באופן סידורי רהיטי הגן, שהיה נהוג עד העשור השני של המאה שלנו, ושהזכיר כיתת בית-ספר¹⁹. היו גננות אשר התגאו שאצלן לומדים הילדים כל הזמן, ולא מבטלים זמנם במשחקים "סתם". היו אפילו גני-ילדים, שהתחילו ללמד קרוא וכתוב²⁰. הכוונה רצינית זו של פעולת הגן עם דגש בלימודים ולא רק בשעשועים, ניכרת גם בכמה משירי הלקט, שנושאים הוא גן הילדים עצמו. "אל גן הילדים / ללמוד ולשחק יום יום באים" (140), היו היל-דים שרים; או "הרבה הרבה פה למדנו / אף שיחקנו אף רקדנו" (98). מעניין להבחין איך בשני מקרים אלה גם יחד קודמת בשיר המלה המציינת לימודים למלה המציינת משחק! בשיר השני שצי-טטתי, שמחברו נח פינס, המילה "עבד-נו" שבמקור שונתה למילה "למדנו", וכך הומחש לילד ביתר בהירות מה נד-רש ממנו בגן²¹. בשיר שכאילו מסכם את טבעם ופעולותיהם של ילדי הגן "אנחנו ילדים קטנים ועליזים / ח ח ח ח... / צוח-קים כל היום שמחים וששים." הילדים מתגאים שיחד עם המיומנויות "הפרבל-יות", יודעים הם גם קרוא וכתוב: "רקי-

19. פיינסוד-סוקניק; ספר היובל, עמ' 161.
 20. מגמה שכלתנית-למדי זו עוררה מחלוקת רבה באסיפת היסוד של הסתדרות המורים (1903).
 21. נח פינס, "עת הביתה, עת ו!" הזמיר, תושיה, אודסה, תרס"ג (1903).

השושנים שבגנים [בני נקטפון]²³
הצפורים שביערים
ילדי כבר עפו.

לך בן שפר לבית הספר
ולמד תורה
תורה אורה היא יקרה מכל סחורה.

השיר הזה, קיצור שיר פרי עטו של נח פינס, משתמש בדמותה הסמכותית של האם, כדי ללמד את הילד שתענוגות הטבע בני חלוף הם ושהערך האמיתי בחיים הוא לימודים. השורה האחרונה בשיר, משננת לילד שני פתגמים ידועים שמרר ממם את ערך התורה: "תורה-אורה", "טובה תורה מכל סחורה".

בשמענו את מלות השירים, ששמו המ-
חנכים העברים בפי הילדים יכולים לנו
להבין קצת מאוירת הרצינות החינוכית
המודרכת והנחושה ואת ההתייחסות
החיובית לערכי הלמידה שרצו המחנכים
להחדיר בילד. מגמה זו משתקפת אפילו
בשיר שהוא מיוחד במינו בלקט, שיר
שנועד לקבל את פניו של אורח חשוב:
בשיר זה אין הם מבקשים צעצועים או
סוכריות מן האורח, אלא רק בקשה
"צנועה" אחת:

מארצות מרחקים
שב תמיד אצלנו
בתי למוד הקים
לילדי בני עמנו.

על כן יודוהו
לבות גדולים וקטנים

23. בלקט "ילדי כבר עפו". תיקנתי את השיבוש פרי מסורת בעלפה, לפי המקור (שהכיל, אגב, עוד שני בתים). ראה נח פינס, שם.

מחד גיסא, משתקף הטבע ברבים משי-
רי הלקט כמקום מרגוע ויופי, וחיי עבר-
דת-אדמה בחיק הטבע מופיעים בשירים
אחדים כשאיפה עליונה — אבל, מאידך
גיסא, מוצאים אנו גם שירים המצביעים,
בלי משים, על תחושת קיטוב והבדלה
בין פעולות שכליות ורוחניות, לבין הט-
בע והנאת החושים גרידא. מבלי שהת-
כוון לכך, יצר מבחרו של השיר מס' 99,
"בגן הילדים", תחושה של ניתוק בין
הילד המצייר לבין הציפור השרה:

על הספסל הילד
יושב ומצייר במחברת
והציפור על העץ
יושבת ומשוררת.

השיר התכוון אולי לקבוע את פעולתו
הלמדנית של הילד בגן, ציור במחברת,
כפעולה יצרנית טבעית: ממש כמו זו של
שירת הציפור על העץ. אבל התקבולת בין
הילד המצייר והציפור השרה רק מדגישה
את התחושה של שני עולמות מקבילים
שאינם נפגשים. במקום להקשיב לציפור
השרה, פונה הילד לפעולה המסמלת את
עולם בני-האדם ואת דרישתו ל"עיסוק
חנוכי".

שיר המדגים בצורה ישירה מאד את
המגמה לכוון את הילד מעולם הטבע
הכוזב אל עולם הרוח והתורה, שהם
המשענת האיתנה ביותר בחיים, הוא שיר
שנותן, כשמו, "עצה טובה" לילד:

אמי אמי לכי עמי אל הגנה
לקטף אובה זיון נוה
או שושנה.

אמי אמי לכי עמי אל החורשה
אקח שבי צפור צבי
או צפורת.

אף ברך יברכהו
צמחי ילדי הגנים. (87)

בילד. אפילו השירים המזכירים בפרוש את גן-הילדים משקפים אותו נסיון לחנך את הילד לערכים רוחניים נעלים. הן להליכתם של הילדים לגן-הילדים והן להפרדם ממנו חוברו שירים שהדגישו וחזקו את המגמה החינוכית המוצהרת. בשיר מס' 92, מאת המחנך ומחיה-הל-שון יהודה גרזובסקי (גור), ניתן לראות כעין סיכום של כל יעדי החינוך של הגן העברי²⁴.

קום נא ילד קום נא קט
רוץ לגן הילדים חיש
שם תשב תלמד מעט
שם תחכם תהיה לאיש ;
את שם הארץ החמודה
היא ארצך ושם העיר
ירושלים ויהודה שם תלמד
גם דברי שיר.

שיר זה חרת בהכרתו של הילד כי בבואו לגן-הילדים, מטרת חייו היא לר-כוש חכמה באמצעות לימודים, וכי ארץ-ישראל היא ארצו, ירושלים עירו ויהודה עמו, ושמטרת הגן, בין השאר, היא ללמ-דו לאהבם. מודגש בשיר הזה גם השכנוע הלא-כל-כך דק, שאין זו מטרה הראויה לנער יהודי להיות עס-הארץ המבטל את זמנו בחוסר לימודים. כמו בבואו אל הגן, כך גם בהפרדו ממנו, היה הילד חוזר ומ-שנן גישה זו בשיר המציג באופן חיובי

השיר "את מי אני אוהב?" מנסה בבתיו האחרונים לשדל את הילד שיאהב את המוסר ואת הלימודים באותה מידה לפחות כפי שאוהב הוא את הוריו. השיר עובר בארבעת בתיו מתשובה "טבעית" לשאלה "את מי אני אוהב?" לתשובה מופשטת יותר ויותר, התלויה יותר ויותר במוסכמות חברתיות ובערכים שלאהבתם רצו המורים לחנך. הבית הראשון עונה על השאלה בתשובה המסתמכת על זיק-תו הטבעית של הילד להוריו: "את אבי ואת אמי". תשובת הבית השני לשאלה היא פחות "טבעית": "את רעי ורעותי". אבל עם הבית השלישי משנן לו הילד אהבה לערך מופשט לגמרי.

את מי אני אוהב ?
כל מורה וכל מורה
המוסר והתורה
כולם מאד אהבתי
לכולם מאד נכספתי
את אלה אני אוהב.

הבית הרביעי מיישם את אהבת הל-מידה והתורה באהבת הפעולות הקש-רות עם מוסד החינוך עצמו.

את מי אני אוהב
הקריאה והכתיבה
הטיול והישיבה

כלם מאד אהבתי וכו' (111).

יתכן, לפי הזכרת המלים "כל מורה וכל מורה", שהיה שיר זה במקורו שיר לגילאי בית-הספר. אבל עצם אמוצו לש-מוש בגן-הילדים, מראה לנו הרבה מאד מערכי החיים שרצו הגננות דאז להחדיר

24. הגרסה הראשונה היתה מיועדת לבית-ספר, ואף הזכירה לילד, בבית שהושמט, "שם תלמד, ילדי הטוב, / קרוא עברית, דבר וכתוב, / שם תדע, ילדי התם, / מי אתה, בן איזה עם". ראה י' גרזובסקי וש"ל גורדון, **המוזר הקטן**, תושיה, ורשה, תרס"ה (1904).

את ההתייחסות הנאותה ללימודים ולערכים רוחניים :

עת הביתה ילדים צאת
עת מגן הילדים צאת
תורתנו האהובה
מחכה לנו עד נשובה
חושו חושו צאת עת הביתה עת. (98)

הוקרת הלמדנות אשר בולטת בשיר זה משתקפת אפילו ביתר חדות כאשר אנו מעיינים בבית זה בצורתו המקורית, כפי שכתב אותו נח פינס: "עת מבית הספר צאת! / שם בבית כל העת / הור-תנו האהובה / מחכה לנו עד נשובה"²⁵. כחלק מהקניית יראת-כבוד ללימודים, השתדלו המחנכים להשריש בילד הערכה והוקרה גם לאנשי-חינוך, ולטפח בו חוש של נימוס לזולת, בין אם הוא בן-גילו או מבוגר ממנו. אין שירי הלקט משקפים אפילו שריד או שמץ מאוירת ה"חברמ-ניות" כלפי מורים שנעשתה לאופנה מאור-חר יותר. נהפוך הוא: השירים מדגימים יחסי-כבוד "גרמניים" ממש, לעמיתים, להורים, ובמיוחד למחנכים. השירים מכ-נים את הגננת בתואר המכובד "הגב-רת"²⁶, ומשקפים יחסי כבוד ונימוס אליה, "חן חן חן, חן חן חן / אומרים הילדים לגברת כן". (43)

שיר המתאר את התלהבות הילדים ללכת אל גן-הילדים מסתיים בשורותיי, "שם כל אחד קורא יום יום / אל הגב-רות שלום שלום". (140).
כך בבואם וכך גם בלכתם: "עת מגן"

25. נח פינס, שם.

26. המלה "גננת" המופיעה בלקט, פרושה מטפלת בגן-ירק.

הילדים צאת / שלום שלום לגברותי-נו". (98).

בגן עצמו הקפידו הגננות על התנהגות טובה ומנומסת, ולא העריכו שובבות-נעורים כתכונה שיש לעודדה. המוסדות החינוכיים בארץ-ישראל טרם עמדו אז בסימנה של אופנת "חופשיות ההבעה העצמית". שיר-תנועה קצר מדגיש את מעלת הציוט כדבר טוב, בכך שהוא מק-ביל "עליזות" נעורים עם "הקשבה" לדב-רי הגננת המדגימה תנועה מסויימת: "ילדים עליזים תמיד הם ישמחו / ויל-דים מקשיבים תמיד הם יעשו / כך וכך כך וכך. ל ל ל". (67).

וכן מדגים השיר הקצר הבא בלי כל מסווה או מעטה את עקרונות "ההתנייה המכשירנית" להתנהגות "טובה":
"הבה ילדים נשב במנוחה / גברתנו הטובה תתן סוכריה". (84).

ביחסים כלפי הזולת לא ניתן להבחין בשירים במאמץ לעצב את אישיות הילד לכיוון החספוס וחוסר הענין ה"צברי" בגנונים. תוך משחק המחניים, שרים הי-לדים קבוצה אחת אל רעותה:

העומדים לנגדנו
חפצים לבקרנו
שלום לכם שלום לכם
חן חן לכם, חן חן לכם. (85).

נימוס דומה משתקף גם משירים הער-סקים ביחסי משפחה: הילד מקבל את פני דודו במלים: "ברוך הבא דודי זה בא / חביב מאד הוא לי דודי / אני אר-שיט לו את ידי, שלום דודי" (117). אכן מחנכים השירים את הילדים לנהוג נמוס רב ביחסי-אנוש אחרים. בשיר המדגים את עבודת הרופא, פונה הרופא אל החו-

בנדיבות-לב ובאהבת הבריות, שבחן של תכונות מסורתיות אלה מוצא בטוי נאה ביותר בסמליות של אור, אש ונר המופיעים בשיר "בית-אמי", שנלקח מתוך שיר ארוך יותר של ביאליק; "ביום קיץ יום חום" (תרנ"ז):

בית אמי הדל הקט
בלי מכלולים ופאר
אך מלא הוא אור
ופתוח לגר.

על האח בוערת אש
ועל השלחן הנר
בוא אחי הכנס
ובואך לשלום. (29).

כאן ניתן לראות איך הבית החמישי מתוך השיר בן שמונת הבתים, המתאר את השפעת העונות על המשורר, עבר עיבוד שהתאימו לעולמו של ילד. שורתו הראשונה שונתה כך שבעלת-הבית תהיה אמו של הילד ("בית אמי הדל הקט" במקום "ביתי קטן ודל" שבמקור) ולא הילד עצמו: שנוי זה תאם יותר את מציאות עולמו של הילד, בעוד שבמקור היה הדובר מבוגר, דמות של ביאליק עצמו. וכן, גם הרעיון של האח האובד, שעלול היה לגרום חרדה לילד, שונה לקבלת-פנים של אח הבא להתארח.

רבים הם השירים בלקט מחיי יום-יום שנושאים בעלי-מלאכה ועבודותי-הים. רוב השירים מסוג זה מורכבים מב-תים זהים במתכנתם, המרשים לילד לל-מד את שמות המקצועות, להזגים פערי-לות אופייניות להם, וכן לקשר את המור-צר עם היוצר. אבל, נוסף לכך מורים אותנו כמה שירים גם ערכי-מוסר וחרי-צות. "שור אך אנו שוקדים / אך עבד

לה במלים, "גבירתי את ידך הראי נא", ואחר שקבע את סיבת המחלה (קלקול קיבה מאכילת-יתר), הוא מיעץ לה בל-שון המנומסת ביותר, "שמן קיק בלבד יועיל שלש כפות לשתות תואיל". אך פן יחשוב הקורא שגינני-נמוס ורשמ-יות אלה מעידים על יחסים קרירים ומרוחקים בין הילד ובני-משפחתו, אציג אחד מהשירים הרבים המצביעים דווקא על יחסים חמים מאד בין ילד והוריו:

נלך הביתה יקירים
ישר ישר אל ההורים
שמחים אנחנו לראות את פניהם
פנינו לראות שמחים גם הם (147).

יחסי אהבה וחמימות אלה בין ההורים והילד משתקפים גם ביחסי הילדה ובבתה, שבהם מזדהה הילדה עם דמות האם הדואגת ל"בתה" ושרה לה שיר-ערש:

שכבי נומי בבה יפה
עצמי נא עיניך
מחר אקנה לך יקרה
נעלים לרגליך.
נעלים אקנה שמלה אתפור
ארחץ את פניך, עתה שכבי בבה יפה
עצמי נא עיניך
אשקך חלב, אשקך קפה
אשק את לחייך
עתה שכבי בבה יפה עצמי נא עיניך.
(45).

נוסף לכבוד ולנמוס כלפי הזולת, כלל החינוך לערכים באמצעות שירים גם הפ-ניית הילד להוקרת חריצות, יושר ופ-טות בחיי יום-יום. ההסתפקות במועט והגאווה באורח-חיים צנוע אך מצטיין

לס²⁹. הלקט מכיל שני שירים שכותרתם היא "תפלת בוקר". בעוד שאחד מהם הוא מליצי מדי לתפיסתו של ילד ("עין מלאכי שמים קדושים / עלינו תמיד צור־פיה"). (109), השני מותאם ביותר לת־פיסת עולמו של ילד, ומתייחס לדברים מוחשיים שאותם יכול הילד להבין בלי קושי:

מודה אני לפניך אבי שבשמים
שלראות את עולמך
נתתי לי עינים.

שבראת את השמש להאיר ולחמם
ולאהב אותי
לי נתת אב ואם.

שחברים לי נתת
אחות וגם אח ובעד הכל אלי אבי
מודה מודה אני לך³⁰. (110).

כבוד מסורת ישראל היווה חלק כה בלתי־נבדל מהחיים, עד שלא נראה צורך מיוחד לרכז את נושא הדת כלמוד נפרד. ההיבט הדתי היה מוצא ביטוי בלי הכור־נת הגננת. דבר זה משתקף מדוגמה שנת־נה הגב' חסיה פיינסוד־סוקניק בשנת תרפ"ב/1922 כדי להדגים את אופן עבוד־דת הגן: "אחרי חודשי הקיץ היבשים בירושלים, למשל, בעת שכל שיח ועץ מכור־סיים אבק, הבורות יבשים והכול מצפה למים — בא הגשם הראשון, היורה המ־רווה את כל הצמא לו. כמה אורה ושמ־חה מביא הוא לגדולים ולקטנים ומלב הילד הרך מתפרצת השירה: "גשם, גשם,

נעבד בגילה בגילה / במקצוע במסור"³¹ (50), "ראו למעשי הסנדלר החרוץ / תר־פר הוא תופר כל היום" (25). באמצעות שירים אלה, לומדים הילדים שחייב אדם להיות גאה במלאכתו, במיוחד אם עוסק הוא בה בחריצות וביושר. בחוזרו על הפזמון הזה אחרי כל בית של שיר בעל־המלאכה מאת נח פינס, נחרתת הכרה זו בתודעת הילד³².

פה כלנו בעלי מלאכה מוציאים לח־מם ביושר

ובחלקנו מה נשמחה כי לא נירא
חוסר

מר לעצלים הם אומלים תמיד פה
בחלד

ומאושרים עובדים ישרים כי לעמל
ניולד. (55)³³.

מספר השירים בלקט העוסקים בענ־ייני דת ומועדים הוא קטן יחסית, אולם אין לראות בכך עדות שלא היתה בגן התייחסות מספקת לנושא. מכיוון שרוב הילדים קיבלו חינוך ליראת־שמים בבית, קיבלו הם את הדת ואת המנהגים הק־שורים בה כדבר מובן מאליו, ולכן לא היה צריך הגן לעמול ביתר שאת כדי ללמד נושא זה, אלא לקבלו כעובדה שאין עליה חולקין, אולי יש גם להס־ביר את הדלות הבולטת בשירי־חג ברוח זו.

לפני כל פעולות היום פתחו הילדים בשירת תפילת־הבוקר, שבה השתתפו כ־

29. ראה, לדוגמה, "זכרונות" מאת הגננת הוותיקה תמימה סוכובולסקי, **הד הגן**, ב' (ה'—ו'), 4.4

30. במקור מופיע בית ב' אחרי בית ג'.

31. סגנון מליצי וספרותי זה מראה עד כמה היתה לשו־עבר עדין לשו־ספר בגולה.

32. השוה איוב ה' ז'.

התדע ילד כמה כוכבים
בשמי תכלת היפים
התדע ילד כמה עבים
מעל ראשינו טסים צפים
אדון עולם סופר אותם
והוא יודע את שמותם
התדע ילד כמה זבובים
בחום הקיץ מזמזמים
כמה דגים יפים צהובים
במים טהורים מתחממים
אדון עולם סופר אותם
והוא יודע את שמותם.

רוב שירי החגים והמועדים מראים
נטייה שולטת ללמד את הילד משהו אור-
דות החג. רק אחדים מהם בלבד מתרכ-
זים בחויות הילד ותגובתו לחג. "שיר
לפני שבת" מייצג יפה את הנטייה האחר-
רונה הזאת :

מחר שבת מחר שבת
אל גן-הילדים לא נלכה
רק לנוח רק לשוח
ולהשתעשע בנפש שמחה. (90).

שיר אחר, המייצג את פעולות כל בני-
המשפחה בהתכוננם לקבל את פני הש-
בת, הוא השיר הנודע של ביאליק, המת-
חיל במלים, "אמי יצאה אל השוק". שיר
זה כאילו נועד לגני-ילדים, מכיוון שהוא
מקנה מושגים הקשורים בהכנות לקראת
שבת. התקבולת הצורתית, והצגת הפעור-
לות בצורת תשובה לשאלה "מה?" או
"איך?", עושה שיר זה למתאים ביותר
לילד. השמטת בית ג' (שבמקור עוסק
בפעולות טיהור שהילד היה תופשם ביתר
קושי) ופשוט כמה מהמלים, עזר לשיר
זה בגרסתו שבלקט להיקלט היטב בקרב

גשם טוב, אל שמים, תן לרוב!" — הרי
המלים נשמעות כתפילה זכה! ואחרי
זה גוזר לו הילד בגן מטריות, מכייר דל-
יים, בונה בורות וכו' ³¹.

השיר שגב' סוקניק מזכירה מנסה
לקרב את זכות הגשם לעולמם הטהור
עדיין של ילדים רכים — אך אינני משוכ-
נע שהיה ילד מסוגל להבין את הקשר :

גשם גשם גשם טוב
אל שמים תן לרב
תן בזכות ילדים קטנים
מי גשמים טהורים זכים
ובזכות תפלת קטנים
שדוטינו רעננים

גשם, גשם, גשם טוב
אל שמים תן לרב
יום וליל ירד נא
אין יוצא ואין בא
ובבקר עד ברכים

כל חריץ ימלא מים. (158).

שיר המצליח יותר להסביר את הוד
גדולתו של הבורא, משתמש בעצמים ש-
מטבעם רבים הם מספור, ולכן אין הילד
יכול למנותם: כוכבים ועננים בשמים,
זבובים באויר ודגים בים. הילד נשאל
קודם אם ביכולתו לספור את כל אלה ;
אחרי שהוא מכיר בכך שהדבר נבצר ממ-
נו, חוזר הפזמון ומדגיש את יכולת אדון
העולם להיות מסוגל לא רק לספור אור-
תם, אלא גם לדעת את שם כל אחד וא-
חד. וכך באמצעות דוגמאות מוחשיות
לומד הילד לירוא את הבורא ולהבין
במעט את אין-סופיותו.

31. פיינסוד-סוקניק, פרקי גן, עמ' 188.

לולב לנו והדס
וסכה יפה כדת³³
ילדים בואו חזו
הראיתם כספה זו.
עמודיה בד אל בד
אבי קשר בחזקת יד
גג הסכה סוף וסכך
נותן ריח ריח זך.

לבתים אלה, שנלקחו מתוך שיר בן שמונה-עשרה שורות, "חג הסכות" מאת שאול טשרניחובסקי, שורות אשר מבטאן אשכנזי, משקלן מלעיל ולשונן ספרותית, הוסיפו בארץ שני בתים בעברית מדוברת, במשקל מלרע, ובדגם חריזה שונה³⁴. התוספת עוברת מהחוויה עצמה להוראה ישירה לגבי משמעותה, וזאת אינה גורמת להשבת איכותו הפיוטית של השיר.

בה נשב שבעה ימים
נאכל נשתה ונתענג
וביום השמיני
יהיה שמחת תורה.
דגל לי יקנה אבא
כתוב עליו תורה אורה
ובבית הכנסת אז
נגיל נשמח בתורה. (124).

רווח לקורא במצאו אחד משלשת שירי-הפסח שמצליח בכל זאת להביע את אופירת החג בצורה ישירה ביותר, בלי נטל של מסר הוראתי. השיר מתרכז בדבר רים שהילד מסוגל להבינם: בגדי-חג,

הנוער, עד שנחשב למעין שיר-עם עוד בשנות-חיינו של המשורר, וכן היה קיים בגרסאות אחדות³². אך אין שירים אלו מהווים דוגמה מייצגת לשירי החגים.

שני שירי החנוכה בלקט מחטיאים את ההזדמנות לעסוק בסמלי החג — החנוכה, הסביבון, הלבבות, מעות החנוכה — דברים שהיה דמיון הילדים נמשך אליהם, וגורסים ביושב שעור-בזק בהס-טוריה יהודית הנותן לה נופך כמעט של "חד-גדיא":

בו נשמח כולנו
כי החשמונאים הגיבורים
הרגו את היוונים הרשעים
אשר הרגו את אבותינו
וטמאו את מקדשנו
לכן חנוכה היום. (13).

השיר השני (12) משנן לילדים את שמות בני מתתיהו. שירי סכות ושמחת-תורה מציגים נטייה דומה. "למה לולב זה אבא טוב שלי / לברך עליהם יקירי. / כיצד מברכים אבא טוב שלי / על נטילת לולב יקירי". (125) לשיר סכות אחר שיתכן שנכתב בגולה, הוסיפו בארץ עוד שני בתים, פן יהיה השיר הזה שיר "פ-שוט" בלבד, ולא ילמד את הילדים את אורך החג או איזה חג יבוא בעקבותיו. שני הבתים הראשונים מהווים שיר שהוא אמנם מליצי, אך כיון שהוא עוסק במורחשי, יהיה מובן לילד.

32. ש' בן-ציון, במקראתו הנזכרת לעיל, הדפיס גירסה שונה במקצת של שיר זה, וזאת מבלי להזכיר את שם מחברו, בעוד שהוא מזהה את ביאליק כמחברם של שירים אחרים.

33. "הדס" ו"דת" מתחרזים בהגוי אשכנזי.
34. נכתב במיוחד לספר "חזמיר", בעריכת נח פינס.

סעודות־חג ואווירת השמחה והחיים ה־ מתחדשים באביב. בהתרכזו על חוויית החג, מצליח שיר זה להורות את משמ־ עותו של דגש זה שאנו קוראים לו "חג" טוב יותר משיר "לימודי" שהיה משנן לילד את סיפור יציאת־מצרים. השיר קו־ שר את שמחת הטבע בהתעוררותו בשמ־ חת האדם.

"הכל חי ער ורן", וממזג את שתיהן בסופו:
"נצא נא ברחוב וניר / ברקוד ובשיר".

חג הפסח חג הדרור
סביב יפעה גיל ואור
בגדי חג סעודות חג
יין, בשר וגם דג.
חג הפסח חג הדרור
כמה נעים זה התור
הכל חי ער ורן
ואנו נשב כאן
נצא נא ברחוב [ו]ניר
ברקוד ובשיר. (30).

שיריו הראשונים של לוי קיפניס נוע־ דו למלא חוסר בשירי חג המיועדים לת־ פיסת־עולמם של הילדים בגיל הרך. בסוף הלקט מופיעים ארבעה דפים שונים בצו־ רתם מדפי־הלקט שקדמו להם, ובהם שישה דקלומים והצגות, המייצגים כבר את תחילתו של דור חדש בדברי־ימיו של הגן העברי³⁵. הדפים הסופיים האלה

35. אחרי סיומה את למודיה בבי"ס לגנות של חברת "עזרה", היתה הגב' מנוחין גנת בעיר העתיקה בירושלים (נוסד בשנת תרס"ו), בגר־ ילדים בצפת, ובגן לילדי תימנים בכפר־השילוח (סילואן). בשנת 1921 נסעה היא כשליחה ללמוד בבית־ספר עברי בבוסטון. החומר הנוסף

מייצגים גישה יותר "חיה" להוראה. הם מדגימים את סיפור המבול באמצעות הצגת כל החיות הנכנסות לתיבה, ושלי־ חות היונה; בסוף, לאחר שיוצאים כולם מן התיבה, שרים כולם:

"הנה עומדים אנחנו ביבשת / שורו נא הילדים הנה יצאה הקשת" (159), כמו־כן כוללים הדפים האחרונים חומר המייצג גישה זו גם לגבי חגיגת־הפסח. המלים ל"משחק יציאת מצרים" הם גירסה מוקדמת יותר של שירי־הפסח של קיפניס, "יצאנו ממצרים, נרימה נס הד־ רור". לשיר במקורו שלושה בתים, כאשר הבית השלישי קושר את העליה־לרגל לבית־המקדש עם יציאת־מצרים. השיר "חושו נא, חושו נא / דרך ים המים", בא מיד בעקבות השיר הקודם, ובנוי בצו־ רת דר־שיח דרמתי בין משה ובין בני־ ישראל. וכך, לאחר הופעתם של שירי־חג מותאמים יותר לרוחם של ילדי־הגן, נש־ כחו השירים מן העידן שקדם להם. ואו־ לי, במקרה של שירי־החג שבלקט, גם זו לטובה.

השאלה של חינוך לערכי לאומיות נר־ אית לנו כיום כשאלה "עכשוית" מאד. אך בדור תחיית־הלשון לא היתה דרישה זו, שמחנכים ילמדו אהבת העם והמולדת באופן ישיר ביותר, דבר שעליו חולקים. המורה הראשון שקרא את הרצאתו, בד־ בר גני־ילדים ובתי־ספר במושבות, באסי־ פת־היסוד של הסתדרות המורים (זכרון־ יעקב, תרס"ג), מזכיר הסתדרות־המורים,

נכתב מן הסתם בזמן שהיתה גנת, בין 1916 ועד 1921. הכתב שונה במקצת, השירים אינם ממוספרים, וכן שונה צבע־הדיו משירי שאר הלקט.

עוד שנה עוד שנתים
הן תחלוף חיש העת
אז אסע אף אכינה
לי סוס מחרשה את
אז אעבד אדמתי
ויהי לי יבול לרוב
גם כרם לי אטעה
הנותן יין טוב³⁸.

הקוממיות החדשה אשר גאולת העם
תביא עמה מתבטאת בהמצאות שירים
בלקט העוסקים בנושא שהיה נחשב קוֹ-
דם לענין גויי טיפוסים; חיי צבא. אפשר
אפילו לחוש את הגאווה הלאומית בפני
הילד כאשר הוא שר:

איש חיל אני
מלא כח ואון
הביטו נא בי
איך צעדי יכון
סוס אביר לרכב וכו'.

לא אירא קור רב
לא גשם וחום
לערוך אלמד קרב
עד יפנה היום. (104)³⁹.

38. נח פינס, שם. שני הבתים האחרונים של שיר
זה במקורו מראים רוח קוממיות שמאורעות
ימינו נותנים לה תוקף "עכשווי" ביותר:

ובעת על גבול ארצנו
יתנפל חיל עם זר,
על סוסי מהר אָעל
ובחרב אפגש צר.

עד לנוס ייפן ערף
או לשלוח יתן יד —
אז ידע, יזכר נצח
את יוכל יהודי קט!

39. נח פינס, שם.

מר שמחה וילקומיץ, הדגיש, להסכמת
ציבור השומעים כולו, את חשיבות החי-
נוך לערכים לאומיים. "הוא מרבה לספר
בשבחו של החינוך הלאומי ומביא ראיה
שכל העמים הנאורים משתדלים בכל
יכולתם לנטוע בלב הילד מקטנותו, את
אהבת הלאום"³⁶, ולשם מטרה זו אף
הציע מורה אחר "לחבר שירים של גבורי
ישראל ופעולותיהם, למען ילמדו ילדינו
לעשות כמעשיהם בגדלם"³⁷. השיר שהז-
כרתי קודם, "עברים אנחנו", נועד להג-
ביר את גאוות הילד בעמו ובשפתו, ולהר-
ות לו על הקשר בינו ובין מורשתה ודב-
ריימיה של האומה: "עברים אנחנו,
עברים היו אבותינו / חמש תורתנו עב-
רית שפתנו" (64). שירו של נח פינס שמ-
שקף את שאיפותיו של ילד יהודי בגולה
— אבל סגנונו הוא ארץ-ישראלי מובהק,
מסכם את שאיפות חובבי-ציון, עד להע-
לות אפילו על הזכרון את כרמי מושבות
העליה הראשונה. הילד ששר שיר זה
מזדהה עם הגשמת הציונות והבראת
העם באמצעות עבודת-כפים יצרנית וחי-
דוש הקשר עם אדמת ישראל:

יהודי קטן אני
אך מלא עוז ואייל
וגדולה אהבתי
אל עמי זה הדל.
אל עמי ואל ארצי
שבמרחקים שם
שם תחת שמי הקדם
על תכלת שפת הים.

36. ספר היובל, עמ' 385.

37. שם, עמ' 389.

את משמעותה של הציונות ושל הצורך
בפתרון הבעיה היהודית מדגים באופן
מצוין לילד השיר הקרוי "משחק האר-
צות". בשיר זה לומד הילד "על בשרו"
את עקרונות הציונות. הילד הנווד מ-
דהה במשחק עם עסי-ישראל בנדודיו, עד
שימצא מקום לנוח בארץ אבותיו.

יחיד : ארצות ימים אעבר ברגל
ובידי אני אוהז דגל

אמצא מקום פה [או] שם
ארים דגלי דגל רם

רבים : סב לך סב לך כה גם כה
הלאה הלאה לך מפה

יחיד : ארצות ימים וכו'.

רבים : פה היא פה היא ארץ אבות
אנא אל תלך מהארץ הזאת.

(143).

וכך מייצגות השורותיים האחרונות
את סוף הנדודים, נושא "יהודי" מובהק,
שהוא עדיין בולט בלקט⁴⁰.

★

בתקופתו הראשונה היה גן-הילדים
העברי מבוסס על שיטת החינוך של פר-
בל, שיטה שהעניקה חשיבות רבה להור-
אה באמצעות שירים. בגן-הילדים העברי,
שימשו השירים כמכשיר הוראה מיוחד
ביעילותו ללימוד מלותיה ודפוסי תחבי-
רה של הלשון העברית. הילדים היו באים
לגן מבתים שבהם דיברו לשונות רבות,

40. רוב השירים שנושאים ציפורים מזכירים את
נדודי הציפור, נושא שהיו לו השלכות "יהר-
דיות" בעקבות "אל הצפור" של ביאליק. בשיר
אחד, מס. 153, מזהים הילדים את עצמם
בפרוש עם עשר ציפורים הנוודות "לארץ-יש-
ראל."

כמו "דור-הפלגה ממש", ויוצאים מן הגן
כשהעברית בפי כולם⁴¹, וחלק לא מבוטל
מהמאמץ החינוכי הושקע בהכנת שירי-
הגן⁴². וכך, באמצעותם, היו ילדי-הגן
לומדים לא רק את השפה העברית, אלא
גם את ערכיה. הם היו מתחנכים למוסר
ולרוח עם ישראל, ורוכשים בסיס איתן
שהיה עשוי להעניק להם חוש של זהות,
של משמעות, של כוון בחייהם. "עברים
אנחנו! עברית נדברה!" ואם נראית לנו
כעת הגישה ההוראתית "הישירה" שמ-
שקפים שירים אלו כמגמתית קמעא לטע-
מנו, הרי כדאי לנו לא לשכוח, אולי,
שתוצאותיה בהוראת העברית ובטיפוח
דור מסור לעמו לא היו לגמרי מן הדלות.
אמנם אין הלקט תמיד מרנין-לב ומשובב
נפש מבחינה פיוטית-אמנותית, אך בכל
זאת ניתן למצוא בו שירים אחדים שע-
שויים להעניק עונג אפילו בזמננו. היום,
נוכח השפע של שירי ילדים, נקל לנו לזל-
זל בנסיונות ראשונים, אולם אל לנו לש-
כוח את התפקיד הנכבד שמילאו שירים
אלה בטיפוח החינוך הלאומי בארץ-
ישראל; ומן הראוי שנשוב ונעיין בהם
ולו רק בשל תפקידם זה.

41. פיינסוד-סוקניק, פרקי גן, עמ' 36. דו"ח על
הגנים של חברת "עזרה" מראה שבהכנסם לגן,
דיברו הילדים 14 שפות, ובאו ממעמדות ועדות
שונות; הם הצליחו ליצור קשרים במהרה "כי
הלוא שפה אחת לכולם — היא השפה העב-
רית המקשרת אותם יחד".

42. ראה, לדוגמה, את עדותו של הסופר והמורה
הדגול דוד יודילוביץ, שעשה עם המורה אריה
ליב הורוץ "לילות כימים" בהכנת שירים
בשביל הגן העברי הראשון בעולם, בראשון-
לציון. ספר היובל, עמ' 156.

ספרי מוסר עבריים לילדים

מאת ד"ר אוריאל אופק

תופעה אופיינית לספרות ההשכלה, שדומה כי טרם הוקדשה לה תשומת-הלב הראויה, היא ריבוי הופעתם של ספרי-מוסר לגדולים ולקטנים — אותם ספרי-קריאה-ועיון, שהדריכו את קוראייהם כיצד להיות יהודים טובים ואזרחים נאמנים. לצד ספרי השירה, המדע הפופולארי, חקר הלשון וביקורת המקרא, תפסו גם ספרי-המוסר מקום נכבד על מדפה של הספרות העברית המתחדשת; בעזרתם ביקשו המשכילים היהודים למצוא — אולי בהשפעת התיאוריות האתיות-הפסיכולוגיות ששלטו אז במרכז-אירופה — את שביל-הזהב בין המורשת היהודית הקדומה לבין תורות המוסר והמידות של זמנם. יצחק סאטנב, בעל "משלי אסף", חיבר גם את "ספר המידות" (ברלין 1784), שבו סקר את בעיות הדת והמוסר החל בחיבוריהם של חכמי ספרד ועד בעלי המוסר האחרונים. שנה לאחר מכן הוציא גם נפתלי הרץ ויזל את "ספר המידות" שלו (ברלין תקמ"ה)¹, שבו נתח בהרחבה את היחסים שבין כוחות-הגנפש והמוסר. לפופולאריות רבה ביותר זכה ספרו של מגדל לפין "חשבון הנפש" (לבוב 1808)², שכלל י"ג פרקי מוסר "להתרפאות מחליי המידות על-ידי התמדת חינוך תיקונין"; ספר זה, על סגנונו המשנאי הרהוט, הגולש לעתים לתחום הבילאטריסטי, הרשים כל-כך את קוראיו, עד שבכמה מקומות נתאגדו חבורות צעירים במטרה לנהל את חייהם לפי כללי המוסר של "חשבון הנפש"³.

שונים מאד מאלה היו ספרי-המוסר לילדים של תקופת ההשכלה. אלה נכתבו במתכונת הספרים הישנים, ש"לקח טוב" מאת אברהם יגל (ונציה 1580) היה אב-טיפוס להם. אבל לתוך קנקן ישן זה יצקו מחבריהם תוכן חדש, שהיה בו מרוח ההשכלה והתנועה הפילאנתרופיניסטית ואשר תאם את "השיעורים המוסריים" שהונהגו בכתב-הספר החדשים. הדגש לא היה עוד על מצוות שבין

1. מהדורה שמינית — וארשה תרמ"ח (1888) — יצאה 103 שנה לאחר מהדורה א'!

2. זהו למעשה, עיבוד חפשי לספרו הפופולארי של בנימין פראנקלין —
The Way to Wealth (Poor Richard's Almanack, 1757)

שמפורטת בו שיטה לתיקון המידות לפי לוח מפורט מראש.

3. כעדותו של א"ב גוטלובר, "המגיד" תרל"ג, גל' 40, עמ' 364.

אדם למקום בלבד, אלא בעיקר על נימוסין, אהבת העבודה המפרנסת את בעליה בכבוד, נאמנות לחוקי המדינה ולקיסר.

"אמרי שפר" מאת נ"ה הומברג

ראשון לספרים אלה — היבור שנכתב בעידודה של ממשלת אוסטריה, נפוץ בפקודתה אך נדחה כמוקצה מחמת מיאוס על-ידי היהודים החרדים — הוא "אמרי שפר" לנפתלי הרץ הומברג (פראג 1749 — שם 1841). כיום זכור הומברג בעיקר בשל הפרק העגום, שרשם בתולדות החינוך היהודי. לאחר פרסום "כתב הסובלנות" של הקיסר יוסף השני (1782), שגור על היהודים לשלוח את ילדיהם לבתי-ספר "נורמאליים" (יסודיים), נתמנה הומברג "משגיח מלכותי ראשי על בתי-הספר היהודיים-גרמניים בגליציה". מאבק מר וממושך ניטש בינו לבין הרבנים וראשי הקהילות, שראו ב-100 בתי-הספר שפתח מעין גזירת-שמד שאין לעמוד בה, וסופם שנסגרו כולם ב-1806. אז עבר הומברג לווינה ונתפנה לעסוק בחיבור ספרי-הלימוד, שמיניסטריון החינוך האוסטרי הזמין אצלו; וראשון להם היה "אמרי שפר" (וינה תקפ"ח / 1808).

הומברג עצמו גילה, כי הספר "אמיל" לרוסו, שקרא בגיל 19, הוא שהשפיע על החלטתו לעסוק בחינוך. לאחר שהשתלם בפדגוגיה בהאמבורג הצטרף אל חוג המשכילים בברלין ולימד את ילדיו של משה מנדלסון; ולאחר תקופת הוראה קצרה בטריאסט היה היהודי הראשון שעמד בבחינה בפדגוגיה באוניברסיטה של וינה. קשה לדעת עד כמה התמידה השפעת רוסו אצל הומברג בשנות-חייו הארוכות; אבל אין ספק, כי רוחו וסגנונו של "אמיל" הטביעו את חותמם על כמה מפרקי "אמרי שפר". כבר במשפטי הפתיחה הראשונים מהדהד רעיונו של רוסו כי האדם טוב מטבעו והכוח המניע אותו לפעולה הוא תשוקתו לחיי אושר:

בני אהובי! כל אחד מאתנו חפץ לראות טובה בימי חייו.
כל אחד מתאוה להיות בריא בכל כוחותיו תמיד, למצוא
מוזנותיו, מלבושיו וכל צרכיו ולהיות חפשי מכל דאגה
ויגון. אלה תולדות האדם!

הספר רבי-הכמות (488 עמ'), שנדפס עברית ויהודית אשכנזית זה מול זה), וכוון "לילדי בני ישראל, עלם ועלמה" (!), "נחלק לשניים: א) היחסים והחובות שבין אדם למקום; ב) היחסים והחובות שבין אדם "לעצמו ואל זולתו". אם נשפוט את הספר לגופו — תוך ניתוקו מן הנסיבות שהביאו לכתיבתו ומן ההסתייגות הנזעמת שבה נתקבל — נהא חייבים להודות בסגולותיו הספרותיות והפדגוגיות הבלתי-מבוטלות. "אמרי שפר" ספוג כולו אורה פילאג-תרופיניסטית, העושה את הקריאה בו נעימה ולעתים אפילו מענגת. הוא כתוב ברוח המסורת, מפעם בו רצון כן להדריך את הילד העברי בתיקון המידות ולכוונו לאפיק-חיים של יצירה נורמאלית ומכובדת. תוך נאמנות קפדנית לעקרונות הפדגוגיים-פילאג-תרופיניסטיים שאימץ לעצמו, נוהר הומברג מהטפה שיש עמה כפיה סמכותית ודבריו מוגשים במעין מונולוג של אב-מדריך, המשוחח

4. ראה: צבי שארפשטיין, תולדות החינוך בישראל, א, עמ' 121—143.

בנחת עם תלמידיו-ידידיו. ואחרון אחרון — סגנונו של "אמרי שפר" המכוון לקוראים בני שמנה ומעלה, בהיר, קריא, נקי ממליצות ולעתים אף מפתיע בתיאוריו הציוריים. לאחר פירוט נרחב של י"ג העיקרים ועשרת הדיברות באים קטעים ליריים, המוקדשים לאהבת אלוהים:

האוהב משבח את אהובו, מספר את מעלותיו וטובותיו
ברבים, למען יכבדוהו גם אחרים ויאהבוהו כמוהו; ולכן
חובה עלינו לפאר ולרומם את שמו הנקדש (וכו').

— וכן לעבודת הבורא: "תכלית העבודה היא לטובת העובד עצמו, שעל-ידיה תושלם נפשו ותטהר מחשבתו". הפרקים הבאים מספרים בהן על חגי ישראל, על עבודת אלוהים מאז ימי קדם עד ימינו, ועל תולדותיו ותפקידו הלאומי של בית-הכנסת, המביא "לאיגוד האומה בקשר אמיץ". חלקו השני של "אמרי שפר", הדין בחובות האדם לעצמו ולזולתו, פותח אף הוא במלים, שיש בהם מעין סינתזה בין תורת רוסו ותורת ישראל:

ואהבת לרעך כמוך, זהו דבר התורה. ומזה אנו למדים
שחייב האדם לאהוב את עצמו, שאם לא יאהב את עצמו
איך יאהב את רעהו כמוהו?

הפרקים המרשימים ביותר בחלק זה הם אלה שנועדו לכוון את הילד אל חיים של יצירה. הם סוקרים את המקצועות ומשלחי-היד השונים, מציגים בחיבה את עובדי-האדמה הבריאים והחסונים, העולים בערכם על העשירים, "שרובם חלושי הגוף מרוב התענוגים"; והתרוץ עדיף כמובן על העצל; אבל "לא היושב ובטל בלבד נקרא עצל, אלא אף מי שעושה מלאכה אבל אינו עושה אותה בזהירות וזריזות כראוי". והמלאכה עולה לאין ערוך על המסחר והרוכלות שהרי "המה [הרוכלים] אינם מוציאים דגן ותירוש ויצהר מן האדמה, כמו האכרים והכורמים, ואינם מעבדים או מכינים שום דבר, כמו האומנים ובעלי מלאכות". וכאן בא ציור דרמטי מרשים, המזכיר את מגדלי במיטבו, המתאר את נגע המסחר שפשה בחברה היהודית:

...ונערים קטנים עומסים על כתפם בגדים בלויים
ונעלים מטולאות וכובעים ישנים וצועקים ברחובות
העיר: סחרו במסחרי! והיו לשחוק ולעג גם הם גם
סחורתם... ולכן, בני! טוב לבחור באחת מן המלאכות
איש איש מכם כפי נטיית לבו ומגמתו אל מלאכה זו
או אחרת ולשקוד תמיד עליה ולעשותה בזריזות
ובאמונה, שיהנו אחרים ממנה ויהללו בשערים מעשה
האומן. (עמ' 296).

5. השווה דברי רוסו: "עבודת האדמה היא האומנות המועילה ביותר ולפיכך גם האצילית ביותר" (אמיל ג').

ככל שהילד מתקדם בקריאה הולכים ומתרבים התיאורים הסיפוריים, המשובצים בקטעי המוסר הדידאקטיים. הפרק המתאר עם בריא של עובדי אדמה גולש אל התרפקות פיוטית על ימי קדם, שבהם "התקבצו ונקהלו אחוזות אחוזות מרעים מכל עיר ועיר, וישבו תחת אהליהם והיטיבו את לבם במאכל ומשתה"; בפרק על כיבוד הורים מתוארת האם, אשר "תשב יומם ולילה [על ערש בנה], לא תתן שינה ותנומה לעיניה" וכו'; ובשיחה על ערך העזרה ההדדית מובא משל על "ראובן בעל עגלה שעובר בדרך, והנה נטבעה עגלתו בטיט ורפש ואין סוסי יכולים להשיכה" עד שבא שמעון לעזרתו. לעתים מתבל הומברג את דבריו בהומור חריף, כגון בתיאור "השוטים שמתעסקים רוב ימיהם במה שיש להם על ראשם, והוא השיער, ואינם נותנים את לבם על מה שיש בתוך הראש והוא המוח, שבו משכן השכל (לדעת רוב המחקרים)". קטעי סיפור אלה, שהם תמציתיים ומרתקים בקיצורם הדרמאטי, תכליתם כפולה. הומברג הפדגוג הבין כי הסממן הסיפורי מחזק וממחיש את הרעיון המוסרני, הוא נחרט בזכרון יותר מאשר ההטפה המופשטת ובאמצעותו יגיע הקורא הצעיר בכוחות עצמו אל מוסר-ההשכל הרצוי.

פרקי הספר האחרונים דנים, כאמור, בחובות היהודי כלפי העם והארץ שבתוכם הוא יושב. כאן כבר מדבר מגורנו של הסופר בציג השלטון, המטיף לציית לפקידי הרשות, לאהוב את אורחי המדינה ולהיות נאמן למלך ולעושי דברו. התיאורים של מבנה המדינה ומוסדותיה מפורטים בהרחבה, שהרי לילדי ישראל באותה תקופה היה מושג קלוש ביותר על מושגים יומיומיים פשוטים — החל בכספים ומשקלות ועד בית-המשפט והאוניברסיטה (שהיא "בית מדרש גדול ליודעי בינה ודורשי חכמות רבות, שבקצתן יש צורך, כמו חכמת האלהים... וקצן הן לתענוג והרחבת הנפש, כמו חכמת ההלצה, [הרטריקה]").

ב"אמרי שפר" מתגלה הומברג לא רק כמשכיל המטיף בהתלהבות למען נורמאליזאציה של חיי העם, אלא גם כסופר בעל כושר תיאורי בלתי-מבוטל; סופר המפעיל את כושרו למען יעוד הגראה נעלה בעיניו. והיעוד איננו קשור רק בחיי האומה בגלות, שכן, אם שוהים אנו עתה בגולה וחיובים להיות נאמנים למלכות, מפעמת בלבנו גם האמונה בגאולה, שבה "האב הרחמן ברוב חסדו יקבץ נדתי עמו ישראל וישלח משיחו להשיבם על כנם הראשון ולהביאם אל ארץ הקדושה" (עמ' 80). האמנם, זה האיש שתוקרים חרצו את דינו כי "לא קם עוד נבל כמוהו בתוך המשכילים"? או אולי נאמנים יותר דברי הרב מרדכי מנעט, רב המדינה במוראביה, שגילה לצרכים הרוחניים של בני דורו: "והספר כולו מחמדים וממתקים, כולם דברי צדיקים, כי לשונו תדבר משפט הנער ומעשהו באמונה". עוד בחייו של הומברג נדפסה ביקורת חיובית על "אמרי שפר" בירחון היהודי-גרמני "שולמית", שיצא בלייפציג; ושנים רבות לאחר פטירתו חלקו שבחים לספר שני סופרים

6. זאב יעבץ, "תולדות ישראל".

7. מתוך הסכמתו ל"אמרי שפר". ראיבן פאהן (פרקי השכלה, עמ' 154) משער, שהרב בנעט מחק ותיקן אי-אלה פרקים ב"אמרי שפר"; ואילו שארפשטיין (תולדות החינוך א, עמ' 132) מזכיר "שהרבנים היו מחויבים לתת הסכמתם על ספרים שהיו למורת רוחם". אבל הרב בנעט, ששיטתו פעולה עם הרשות בעיבוד תכנית-לימודים לפרחי רבנות, שיבח בהסכמתו לספר של בנו נפתלי בנעט, "אמונת ישראל" (פראג, תקצ"ב, 1832). את הקיסר על ש"ציוה על ילדי העברים להשכילם באמיתות הדת".

נודעים, הרחוקים זה מזה: ש"ד לוצאטו הפאדובי הילל את "אמרי שפר" על תוכנו ולשונו הצהה⁸ וש"י פין הווילנאי כתב עליו: "ספר יפה אף נעים בהצעתו ומליצתו"⁹.

בצו מיניסטריון-החינוך האוסטרי היה "אמרי שפר" לספר-חובה בבתי-הספר היהודיים; ואף-על-פי שלימדוהו במאולץ, סביר להניח שהתלמידים נהנו מפרקיו הנאים. ולאחר שהתשכלה היהודית חדרה למזרח-אירופה לימדוהו גם ברוסיה ובפולין; פרקיו האחרונים הועתקו לתוך המקראה העברית הראשונה שנדפסה ברוסיה ("אלף בית" מאת א"ל מגדלשטאם, וילנה תר"ט), וכתשעים שנה לאחר הופעת המדורה הראשונה נדפסה בווארשה מהדורתו הרביעית (וארשה, 1816). הומברג חיבר שני ספרי-מוסר נוספים, אלא שאלה נכתבו גרמנית בלבד ורק שמותיהם עבריים: "בני ציון" (וינה 1812) ו"בן יקיר" (שם 1814). שניהם אינם אלא קיצורים שטחיים של "אמרי שפר", החסרים צביון לאומי, וגם הם נכפו כספרי חובה על היהודים ואף מיררו את חיי הצעירים: בני-זוג אשר ביקשו רשיון-נישואים אולצו תחילה להיבחן בהם¹⁰.

מה גדול, אפוא, ההבדל בין הומברג, בעל "אמרי שפר", לבין האיש ששלח תזכירי שיטנה לשלטונות, שבהם "האשים" את היהודים בנאמנות לארץ-ישראל, הציע לאסור את השימוש בלשון העברית או שיגר רשימת ספרים עבריים שיש לאסור את הדפסתם. לא כאן המקום לנתח את השינוי הקיצוני שחל בסופר-פדגוג-עסקן זה במשך חייו הארוכים; אבל ראוי להזכיר את הערתו המעניינת של יוסף קלוזנר כי "הומברג הוא היחיד בתקופה זו, שהרשה לעצמו ליתן דופי בעמו ובדתו; אבל כך עשה רק בספרים ומאמרים לועזיים ולא בספריו ומאמריו העבריים"¹¹.

ספרי-מוסר לילדים הוסיפו לצאת באירופה משך כל תקופת ההשכלה ואחריה, עד ראשית המאה העשרים: מהם בשיטה הקאטכיסטית הישנה, כספרו רב-התפוצה של הפרופסור וולפגאנג ווסלי "נתיב אמונה" (פראג 1840)¹², ומהם בשיטה האנתולוגית הדו-לשונית, כספרו העברי-יידי של הרב-הצייר יששכר בר פרענק "אור האמונה" (וינה 1821)¹³. וגדול כל-כך היה הביקוש בקרב המחנכים ובני-הנעורים לספרות זו, המשלבת בתוכה מורשת-אבות עם כללי מוסר ונימוסין, עד שגם בספר-לימוד רגיל לילדים — למשל: ספרו הנפוץ של פרץ בער "תולדות ישראל" (פראג תקנ"ו / 1796) — שולבו קטעי מוסר קצרים ו"הנהגות טובות אשר יתנהג בהם הנער כל היום".

8. ראה: S. D. Luzzato: Epist. Italiano – Francesco – Latino. Padova 1890, p. 519.

9. "כנסת ישראל", ורשה תרמ"ו (1885), עמ' 271.

10. על פרשה זו ראה בהרחבה בספרו של ראובן פאהן, "פרקי השכלה", סטאגיסלאב תרצ"ז, עמ' 154–164.

11. "היסטוריה של הספרות העברית החדשה", א. עמ' 327.

12. נדפס ב-8 מהדורות. וולפגאנג ווסלי (Wessly 1801–1870) הרצה באוניברסיטת פראג על ספרות רבנית, לשון עברית והחוק הפילי, והיה היהודי הראשון, שקיבל משרת פרופסורה בקיסרות אוסטריה.

13. מהדורה ב': פרסבורג 1841. י"ב פרענק (1770–1845) היה 41 שו"ב בקהילת פרסבורג, פירסם ספרי דת בעלי סגנון פופולארי והצטיין גם בציור דיוקנאות מינאטוריים.

ה"הנהגות" שב"תולדות ישראל" כתובות בחרוזים קלים ונאים; הן מטיפות לילד לגלות אדיבות כלפי גדולים וקטנים, להשתחוות למורה וכן —

אל תביא אל בית-הלימוד מכל מאכל עמך,
גם כל דבר-שחוק והבל תרחיק מאד ממך...

וגם זאת ראוי לציון: ספר-מוסר מאת המחנך הגרמני הנוצרי יזאכים היינריך קאמפה Theophron, שנכתב ברוח נוצרית פילאנתרופיניסטית, זכה לארבעה עיבודים שונים לעברית! ואם לא די בכך, הנה נעשה בשנת 1817 נסיון להוציא בעיר הבאווארית פירת כתב-עת מוסרני מיוחד לנוער בשם "קרן תושיה" — "ללמד נערי בני ישראל מידות ומוסר" — שהיה, כנראה, ראשון עתוני-הילדים היהודיים. רק חוברת אחת, בת 50 עמ', יצאה כנראה מכתב-עת זה, שנדפס ברובו גרמנית (באותיות עבריות) והחומר — סיפורי תורה, אגדות חז"ל ופתגמים מוסריים — נכתב, תורגם ועובד ברובו בידי העורך, חיים הירש שוואבאכר¹⁴.

בשל תוכנם המגוון ומגמותיהם השונות זכו ספרי-המוסר לילדים בתקופת ההשכלה ליחס דו-ערכי על-ידי הרבנים ואנשי החינוך. בעוד שראשי הדת הטיפו, כי "יש לו למלמד ללמוד עמהם [הילדים] בכל יום קצת ספרי מוסר, לעורר לבם ליראה את ה'¹⁵, הביעו כמה מן המחנכים המתקדמים התנגדות נמרצת לספרי-המוסר של תקופתם ואף קידשו עליהם מלחמה: "פדגוגים אחדים חיברו קאטע-חיזיסים, אשר יביאו תועלת רק למחברים ולמוכרי הספרים ובהתלמידים יעוררו רק גועל-נפש מפאת הדלדול והריקנות אשר בהם"¹⁶. אבל יהא המשפט על ספרי המוסר אשר יהא, עובדה היא, כי רבים מהם — בעיקר אלה שהכילו בתוכם משלים, פתגמים וסיפורים — נקראו על-ידי הצעיריים לא רק לצורך לימוד אלא גם מתוך עונג, והיו מקומות שבהם נעשו מקור עיקרי להנאה ספרו-תית עד ראשיתו של הזמן החדש.

(פרק מתוך הספר "ספרות-הילדים העברית — ההתחלה", העומד להופיע בהוצאת "מפעלים אוניברסיטאיים").

-
14. ח"ה שוואבאכר פירסם גם ספרי-חינוך יהודי-אשכנזי בשם "הדרכת הילד" (פירודא 1812; מהדורה ד: שם 1824), שהוא "ראשית לימודים לילדים בני שלוש עד חמש". בספר נכללו 24 איורים צבעוניים, והוא מספרי-הילדים היהודיים המאוירים הראשונים.
  15. אפרים זלמן מרגליות, בספרו "מטה אפרים" (ז'ולקוה תקצ"ה / 1835).
  16. כדברי נח פרילוצקי (בחתימת "נחשון") ברשימתו "מנאות יעקב", "המליץ", 1901, גל' 56.

ההיפופוטמים החביבים והסימפאטיים

מאת: מרים רות

לא אסון ולא צרה פה,
ושום פגע לא קרה פה,
לא תנין הוא, ולא תן —
זהו היפו הקטן" ... (עמ' 86).

היפו הופו — המפוטם
הם פה צמד-חמד
זוג מבית היפופוטם,
פירמה מפורסמת. (עמ' 87)⁴.

ההיפופוטם "יעקב" הופיע ב-1962 ומאז הוא
זוכה באהבתם של ילדים קטנים⁵. היפו יעקב
סבל מבדידות ושקע בעצבותו:

"אך איפה הוא הפו, חברנו הטוב,
זה הפו בן הפו ששמו יעקב?"

ביוזמת הילדים ובעזרת המפקח השמן והטוב
הגיעה מעבר לים פאולה בת הזוג המיועדת
ליעקב:

שני ספרים, שגיבורם הראשי היפופוטם, יצאו
לאור השנה: הספר "היפו תם" מאת חיה שנהב¹
והספר "יותם וההיפופוטם" מאת יעקב שביט².
הבה ונזכיר לכבודם את שושלת ההיפופוטמים
המכובדת שקדמה להם!

סוס-היאור השמן, הצפור צפצפה:
סוס-היאור הטוב, תודה, ציף-ציף-צוף,
הרשה לצפור קטנה תמורת זאת מחרתים
על גבו לרכב. אלמדך לעוף³.

סוס-היאור "השמן והטוב" בשירה של אנדה
עמיר-פינקרפלד מתיידד עם צפור קטנה ומוכן
לעזור לה תמורת סכוי בלתי אפשרי ומגוחך:
"מחרתים אלמדך לעוף".

ה"פירמה המפורסמת" של שלונסקי "היפו-
הופו-הם פוטם" ממשיכים את המסורת:

---

1. חיה שנהב, היפו תם, איורים: ג'ניס שפירא, עם
עובד.

2. יעקב שביט, יותם וההיפופוטם, איורים: רות
צרפתי, יריב-הדר.

3. אנדה עמיר-פינקרפלד, שירי ילדים, איורים:
נחום גוטמן, דביר, תל-אביב, 1934, עמ' 10.

---

4. אברהם שלונסקי, עלילות מיקי-מהו, איורים:
אריה נבון, ספרית פועלים, תל-אביב, 1974.

5. אודרי ברגנר סיפרה וציירה, עברית מאת לאה
גולדברג, הוצאת ספרית פועלים.

"יעקב כבר איננו יושב במים
ומן הברכה יוצאים הפוטיים
יעקב ופאולה החברים —
מחייכים עליזים ומאושרים!"

"טרח! בומס! בומס! טרח!
היפּוֹתֶם רוקד כך.
טרח! בומס! בומס! טרח!
מי זה, מי זה שמח כל-כך?"

ואחרי התפארות הוא מוכן להוסיף: "היפּוֹתֶם הופ תירדדה, גירפה, גירפילה חמודה, מהסלם היא לא פחדה...". היפּוֹתֶם בכל זאת למד משה-הו מהגירפה... למד לאהוב לא רק את עצמו, אלא גם את ידידתו. סיום לבבי — ואפשר ללכת לישון: "השמש שקעה. היפּוֹתֶם הלך לישון בבית שלו. והגירפה הלכה לישון בבית שלה". האיורים אינם משקפים את ההומור התמים, החביב והדק שנסוך על אוירת הסיפור.

האיורים אינם אסתטיים. דמותו של היפּוֹתֶם דוחה בכיעורה ובגסותה. תמונת אלה אינן מסוגלות להעמיק את היחס האוהד והקרוב שהסיפור מעורר... וחבל!

תאמרו: כיצד ניתן לצייר ציורים יפים על ההיפּוֹתֶם המכוער והמגושם? פתחו מהר את הספר השני: "יותם והיפּוֹתֶם" והתבוננו באיורייה המרהיבים של רות צרפתי. כריכת הספר — חלקו הקדמי והאחורי — מהווים שלמות. על רקע עשיר של יער-עד מביט עלינו היפּוֹתֶם סבלני וחייכני כשעל גבו עומד ילד ומחזיק בידו גביע גלידה עצום... הכל מזמין לשמחה, להנאה ומעורר סקרנות. גם "הפרוודור" עד לתחילת הסיפור מגביר את הצפייה: הנה יותם הילד ואחריה הולך היפּוֹתֶם ככלבלב מבוית על רקע של עיר גדולה. בעמוד המכריז על שמו של הספר ההיפּוֹתֶם אוכל גלידה ובעמוד שממול גביע הגלידה עוד יותר גדול... הנה עוד לא קראנו בספר והציורים היפים והמרהיבים כבר גילו לנו שכאן יסופר על ילד אמיץ ושמח ועל היפּוֹתֶם ללקן וטוב. התמונות ממשיכות לספר ביחד עם הטקסט על חיה "מגושמת ומכוערת מאד", שאיש לא אהב אותה מאז נותקה מאמה

כל ההפּוֹתֶם אנושיים מאד וכך גם אחיהם שזה עתה נולדו. "היפּוֹתֶם" בחור עליו וטוב. בתמימותו הילדית הוא שקוע כולו בבעיותיו וכמעט שאיננו מתפנה לראות את ידידתו הגירפה. היפּוֹתֶם מדבר רק על עצמו: "שלומי חם, שלומי כל-כך, כל-כך חם". הוא מתישב על הספסל ואינו חושב על כך שגם הגירפה זקוקה למקום ישיבה. השיחה קולחת בין השניים. תכונות היפּוֹתֶם ותכונות הגירפה מתבררות לנו מהדושיח המלא מיפנים מפתיעים והומור דק: היפּוֹתֶם חס על עצמו, חוזר ואומר: "נכון שאני מסכן?" הוא יודע גם להתפאר: "תראי איך אני צולל נהדר!" "נכון שאני צולל נהדר?" "נכון שאני שר יפה?" "נכון שאני רוקד יפה?" הגירפה ממעטת בדיבור, עדינה מוכנה להסתכן רק כדי לעזור "לפתוח את הגשם". היפּוֹתֶם אמנם משכן אותה בביתו העגול ונותן לה מחסה בפני הגשם, אך רק אחרי שזו אומרת: "אבל גירפה לא כל-כך אוהבת להרטב". הוא עסוק בהנאותיו: "הוא קפץ שתי קפיצות, הרים את הרגלים, נדנד את הגוף וקרא בקול: "היפּוֹתֶם היפּוֹתֶם, היפּוֹתֶם כל כך אוהב כל כך אוהב להרטב".

הקטע על שיכונה של הגירפה בביתו העגול של ההיפּוֹתֶם — פחות קצוב ונדמה לי — שאף מיותר ונוטל מעיקרו המתומצת של הסיפור, שמבליטי יפה את ניגודי האופי בין הידידים כשהיפּוֹתֶם מייצג את האגוצנטריות הילדית והגירפה את המסירות והנכונות לעזרה הבורגנית. השוני בין השניים מגיע לשיאו הקיצוני והמצחיק בריקוד השמחה של היפּוֹתֶם. הגירפה מוחאה כפים והיפּוֹתֶם שקוע כולו בשמחתו:

הסיפור השני, העברי, הוא "ביקרה אצלי ג'י" רפה". מסופר בו על ביקורה של הג'ירפה המ- שנה את סדרי הבית ואורח חייהם של הדיירים. שני הסיפורים מדברים ללבם של ילדים ומר- שימים אותם, לפי שילדים מתרשמים מבעלי- חיים גדולים, מוזרים וזקוקים, המעוררים בלבם משאלות כמו: הלוואי שהיה לי ידיד חזק וגדול כזה שנשמע לי ומלווה אותי לכל מקום! ומה היה קורה אילו היה לי ידיד כזה באמת? כך דמיון לעצמו גם יותם בספר "יותם וההיפופוטם":

"בלילה חשב יותם על ההפתעה הנהדרת שהלכה אחריו הביתה עד תדר האמבטיה. הוא חשב שכשיתחילו הלימודים ילך עם ההיפופוטם לבית הספר... אהרון יסחוב בשבילו את הילקוט הכבד. אם תצא הכיתה לטיול — ילך אהרון אתם. כשיתעייף יוכל יותם לעלות ולרכב על גבו ובעצם — עוד שנים או שלושה חברים יוכלו לרכב על גבו ואם יצטרכו לחצות נחל או נהר או אגם הרי אהרון ישמש כסירה נהדרת..."

ההיפופוטם המסורבל, הכבד, המוזר — אורח רצוי בספרות הילדים. כל כך גדול — ואיננו טורף וכמה הוא אוכל! "... בהמות והיא רבוצה על אלף הרים, ואלף הרים מגדלים לה כל מיני עשבים מיני מאכל והיא אוכלת. ומהיכן היא שותה? יש אומרים: ראשה על פי הירדן ופיה פתוח כנגדו והירדן שופך לתוך פיה והיא שותה מים; ויש אומרים: כל מה שהירדן מכניס לששה חדשים עושה היא גמיעה אחת".⁷ התאור המוגזם של האגדה הולם את הדימיון הילדי הפועל ב- השפעת המימדים העצומים של בעלי-חיים נדיר

והועברה לגן-החיות, עד אשר פגשה ביותם. ליד השער הופיע יותם וגלידתו בידו. המטפל שכח לנעול את השער. ההיפו יצא, כי תשקה נפשו לטעום מן הגלידה. מכאן מתחילות ההר- פתקאות: פקק תנועה שנגרם על ידי ההיפו, ביקור בבית מגורים ושינויים בסדרי הבית בעקבות הביקור של האורח המוזר, כי "יותם חשב, שההיפופוטם יכול להיות חית-בית נה- דרת". אבא ואמא חשבו אחרת. גם האנשים מגן-החיות לא קבלו את דעתו והיו מוכנים לתת לו חיה אחרת במקום אהרון. יותם נאמן לידידו ואינו רוצה להחליפו בחיה אחרת, הוא דואג שהיפואהרון יקבל דלי מלא גלידה יום-יום. הגלידה — פתיון הפלא הטעים — החזירה את ההיפו למקומו, לגן-החיות. ומאותו היום "אהרון מקבל כל יום בצהרים דלי מלא גלידה ובגלל זה כנראה גדל תוך כמה חדשים להיפופוטם שמשקלו עלה על שלוש טונות — או אפילו יותר". התמונה המסיימת את הסיפור מעידה על אושרו של אהרון,

המוטיבים של הסיפור מזכירים שני סיפורים נוספים, שנכתבו אחד באנגלית ואחד בעברית. הסיפור האנגלי נקרא "האריה המאושר"⁸. מסו- פר בו על האריה המאושר שיוצא מכלובו, אותו שכח המטפל לנעול, כשבכוונתו לבקר את ידי- דיו, המבקרים אותו יום יום. הידידים אינם מבי- נים את כוונותיו הטובות ובורחים בבהלה מפניו. שוטרים ומכבי-אש אינם מצליחים להחזיר את האריה לגן-החיות. רק נער קטן — ידידו האמי- תי — מצליח. אימון הדדי ללא גבול, גילויי אהבה כנים קושרים בין השניים ומחוללים את הפלא: אריה ונער צועדים יחדיו בשדירה אל גן-החיות.

7. סטניסלב ויגודסקי, ביקרה אצלי ג'ירפה, צייר: דני קרמן, ספרית פועלים, 1973.
8. ביאליק-רבינצקי, ספר האגדה, דביר, תשל"ג, עמ' תרט"ז מס' רמ"ט.

6. Louise Fatio, *The Happy Lion*, ill. Roger Devoisin, Picture Puffin - Pinguin - Boadley Head, 1955.

זה. הפה הגדול — מאוון עד אוון — נראה כמחייך חיוך נצחי וסבלני ושופע טוב-לב של שמנים. מכאן שההיפופוטם נציג חיובי של עולם המבוגרים... אנה! אל תיעלבו: הוא נציגם של ההורים הטובים, שאף הם נראים עצומים בדמיונם של הקטנים בתקופת הילדות המוקדמת. ההיפופוטם חביב גם על ילדים בגיל שלפני הקריאה. הם אוהבים להקשיב לסיפור "יעקב" ובהפעילם את דמיונם, אף בוחרים בהיפופוטם כחבר למשחקים. כך למשל זוהר (4.2) יושב ברכיבה על בבה פלסטית מליאה אויר ומתנדנד בהנאה ומזמר את הזמר הבא:

"היפופוטם רוכב על הגל!

אני רוכב על ההיפופוטם —

והוא רוכב על הגלים!

היפופוטם רוכב על הגלים!

שט במים, רוכב על הגלים!

על הגלים!"

פעולת הרכיבה והזמרה מלווים בחיוך רחב ופה ושם בצחקוקים. זוהר איננו מכיר את הסיפורים החדשים על ההיפופוטם... אבל אוהב להקשיב לסיפור "יעקב". הזמרה שלו מעידה, שמצא ביעקב דמות מושכת ואהובה שאפשר "לרכב עליה" ולהשתעשע עמה.

מה נעים להפוך את הגדול, האדיר לקטן, לבן-טיפוחים, לילד, לחיית שעשועים. זה ניתן בדמיונות של המשחק, בחלומות בהקיץ ובסיפור. "לא תנין הוא ולא תן / זהו היפו הקטן". ההיפופוטם של יותם — הוא הבן החביב של אמו בג'ונגל והוא נעשה "ילד טוב" צייתן, שקל לפתותו ולהובילו לכל מקום. גלידה ואהבה ניתנות לו בשפע ממש בהתאם לגודלו — ומה עוד נחוץ להיפו-ילד? "היפו תם" אמנם מבוגר למראית עין, אך חשיבתו והתנהגותו תמימים וילדיים: הוא גדול — אך פחדן, מחוסר ישע, מרחם על עצמו ומעסיק את ידידתו בצרותיו, בלי כל יכולת להתעניין בה ובבעיותיה. הגירפה לא רק ידידה נאמנה, היא גם אם טובה וסלחנית, מרחמת ומוכנה לעזרה. התנהגותה של הגירפה מוכתרת בהצלחה: היפו תם מאושר ונדלקים בו זיקי אהבה ראשונים אל הזולת. ההיפופוטם הנדיר, המוזר, העצום והמגושם יכול לייצג הורים וילדים כאחד. בדמיון הילדי הוא דמות שולטת ונשלטת בעת ובעונה אחת ותוך כך ממלא משאלות כמוסות בלתי מודעות. המרחק העצום של ההיפופוטם מהמציאות של יום יום מאפשר הסוואה לבעיות אינטימיות מטר-רירות. לכן — אפשר להגיד: ההיפופוטמים — "פירמה מפורסמת" — מתקבלים על ידי הילדים בחיוך טוב, בסיפוק ובאהבה.

דמויות

לציון מאה שנה

להולדת יאנוש קורצ'אק - 1878-1978 -

אנו מביאים, בחוברת זו, שלושה מאמרים הדנים בספריו לילדים

יאנוש קורצ'אק

קורצ'אק סופר ילדים*

מאת גרשון ברגסון

מרובים התארים שתלו בקורצ'אק. מפני עיסוקיו הרבים בימי-חיו הוכתר בכתרים של רופא, סופר פיליטונאי, פובליציסטן, פדגוג, סופר-ילדים, סוציולוג, מהפכן — השגורים מביניהם הם פדגוג וסופר. כל מי שבא איתו במגע, מעיד שאישיותו השאי-רה רושם עז על כל מי ששהו במחיצתו. השפעתו על החינוך בפולין, אף אצלנו, היתה חזקה; היא ניכרת עד היום, בעיקר במוסדות-חינוך פנימייתיים ובכפרי-נוער.

בשלושה תחומים קשורים זה בזה גידולו וחינוכו של הילד קשר אמיץ: ברפואה, בסביבה המחנכת ובספרות. שלושה הם בעלי-המקצוע העוסקים בתחומים האלה: הרופא, המחנך, הסופר. קורצ'אק היה בן-בית בכל שלושת התחומים הללו, והוא מילא את כל שלושת התפקידים בהארמוניה שלימה, כשהרופא שבו מסייע למחנך, ואילו המחנך והסופר מפריים זה את זה ומשרתים זה לזה.

תופעה נדירה זו, אולי היחידה בעולמם של מחנכים דגולים, איפשרה לקורצ'אק לראות את הילד ראייה שלימה ורב-גונית: הרופא ראה את גידולו הפיסי; מעמדת-התצפית הרפואית-המדעית ידע לצפות בצורה מאורגנת-שיטתית על התנהגות הילד ולהסיק מסקנות מבוססות בדיוק כמעט-מדעי; המחנך שבו ינק מאינטואיציה עשירה, מלווה ביכולת של חדירה מעמיקה לנפשו של הילד. ניכר שהפסיכולוגיה היתה מקצועו, לפי שחכמת-החינוך של קורצ'אק מסתייעת בחדירה מעמיקה ומדור-ייקת, אף כי אין אנו מוצאים בו כושר-הבחנה מספיק בפסיכולוגיה של הילד על-פי הגילים השונים. עבודתו הספרותית, הן בתקופה הראשונה, שבה היתה סיפורית בעיקרה, והן בתקופה מאוחרת יותר, כשעיקר כתיבתו היתה עיונית, יוחדה לבעיות-חינוך, וספריו מצטיינים בראייה מעמיקה בחיי הנפש של הילד.

---

* קטעים מתוך הספר "קורצ'אק סופר ילדים", שהופיע בימים אלה בהוצאת ספרית פועלים.

כל חיי קורצ'אק היו קודש לילד, על מזבח זה הקריב את חייו. אריה בוכנר, אחד המתנכים שעבד עם קורצ'אק, רושם בצדק: "הוא ויתר על חייו הפרטיים ולא בנה בית לעצמו, לא נשא אשה ולא הקים משפחה, פן יבולע חס־וחלילה לביתו הגדול — לבית־היתומים".

רוב דבריו למבוגרים פונים אל בעיות־חינוך. הפדגוגיה שלובה ושזורה בכתביו, וברבים מהם קשה להבחין בין ספרות פדגוגית ספציפית לבין ספרות במובנה הרחב. ראויה לציון הערתו של הביוגראף נברלי בהקדמתו לכתבי קורצ'אק, שבחוגים הספרותיים של וארשה התהלכו דעות, שכל ספרותו של קורצ'אק אינה אלא פדגוגיה. כיון שאין אנו עומדים לעסוק כאן בקורצ'אק המחנך, כי אם הסופר, ממילא לא נרחיב פה את הדיבור על יצירתו הספרותית־פדגוגית.

עיונו ייחוד איפוא בעיקר לקורצ'אק סופר־הילדים, משום שתחום זה של פעולתו עדיין לא זכה, אצלנו לפחות, לתשומת־הלב הראויה, גם משום שעמד במרכז עולמו הרוחני של הסופר, ובו נתן ביטוי לילד ולילדות.

בשום שלב משלבי יצירתו הספרותית אין קורצ'אק מתנתק מימי־הילדות, הוא חוזר אליה בצורה זו או אחרת, מתוך געגועים, כביכול מתוך השתעבדות לרישומיה. מכל שורה של כתביו צף־ועולה ה'גיבור', שלמענו הוא חי ופועל: הוד מלכותו הילד.

סיפורים ריאליסטיים וסיפורים דמיוניים

רב יבולו הספרותי של קורצ'אק. מכלל יצירתו תופס החלק המיועד לילדים מקום נכבד. יצירות אלה עתידות להיכנס לקלאסיקה של ספרות־ילדים; בעתיד, הקרוב לפחות, שמור לה מקום מכובד, ובצדק.

כל כתיבתו של קורצ'אק מרוכזת סביב הילד. הנושא — הילד, המטרה — טובת הילד, העולם — עולם הילד, והקורא המיועד? : המבוגר והילד. אולם בעוד שבת־קופת־יצירתו הראשונה כתב למען המבוגר, והנושא הוא הילד, כתב בתקופת־יצירתו השנייה בעיקר למען הילד. במכלול ספרי־הילדים של קורצ'אק אפשר להבחין בשני סוגים של יצירה, שברובם חופפים כמעט את תקופת כתיבתן: תקופת הריאליה ותקופת הדמיון.

בעוד שבתקופה הראשונה של כתיבתו הוא עומד על קרקע מוצקה של הריאלי, עובר הוא בתקופה השנייה לעולם הדמיון — ורק מעט מאד משתקף בה העולם

---

1. יאנוש קורצ'אק, עשרים שנה למותו, משרד החינוך והתרבות, ירושלים תשכ"ג.

2. ר' סיפרו של צבי קורצ'אק, משנתו החינוכית של ' קורצ'אק. בפרק סיפורי־ילדים, המחבר כותב (עמ' 46). סיפורי הילדים שלו ספוגים ריאליזם חוזר ותשוקה להציג בפני הקורא הצעיר תמונה נאמנה של חיי המבוגרים... הוא לא הלעיט את הילדים בדמיונות, מכל מקום לא ברובם הגדול של סיפוריו.

תיזה זאת אינה מקובלת עלי.

הריאלי שכן סיפור-המעשה והדמויות שבסיפוריו הגדולים בתקופה זאת לקוחים מעולם הדמיון.

בתקופתו הראשונה כתב: "מושקי", "יוזקי", "שבוע ביש מזל", "התהילה" — כולם ריאליה, ואילו משנת 1923 ואילך, מאז הופעת הספר "המלך מתיא" עד "כאשר אשוב ואהיה קטן" (1925) ו"יותם הקסם" (1934), כתב בעיקר סיפורים דמיוניים. יש לשער, שהאדם הרגיש, שכה העמיק לראות את המציאות העכורה והמדכאה, ניסה למלט את נפשו אל עולם טוב יותר, צודק יותר, אל עולם דמיוני, כי לברוח פיסית מעולם-המציאות לא הצליח — וניסיון-ההתאבדות נכשל.

על יצירותיו בתחום הריאליה אנו למדים מדברי-ההקדמה של קורצ'אק עצמו לספר "יוסקי מושקי אי סרולה": "לא אמציא ולא כלום מליבי — אלא אחזור ואספר על מה שראיתי ושמעתי. הסיפור יהיה מעניין". אכן בסוג הראשון של ספריו לקוחים הגיבורים והדמויות מהמציאות של חיי יום-יום סיפור על נערים ונערות מבני-דלת העם בקייטנה. מעשיהם, עבודתם, ומקום שהייתם, כולם בעולם מציאותי — ביער; לבטיו של תלמיד בבית-הספר, יחסים בין מורים לתלמידים; תיאור חייה של משפחה ענייה, הנאבקת על קיומה — הכול ריאלי ומציאותי. כלום לא הומצא בדמיון.

ואילו בסיפוריו הדמיוניים, ההתרחשויות הן במקום בלתי-מציאותי; ממלכת-ילדים שאינה קיימת; ילד מלך ושלטון ילדים — פרי דמיון הם. "יותם הקסם" לא היה ולא נברא, "המבוגר החוזר לילדות" — המצאה דמיונית. ואף-על-פי שגם בסיפוריו הריאליים משולבת פה ושם אגדה ברקמת הסיפור, אין הדבר סותר את ההבנה העיקרית בין שני הסוגים, כפי שצויין לעיל.

קווים כלליים משותפים ביצירתו

בסקירתנו את ספריו של קורצ'אק עמדנו על נושאים ומוטיבים, שבחלקם הם אופייניים בסיפוריו הריאליסטיים ובחלקם בסיפוריו הדמיוניים. בפרק הזה נצביע על קו כללי המשותף ואופייני לכלל יצירתו:

הומור

שונות הן ההגדרות של ההומור ושונים סוגי ההומור. אנו נדון כאן בהומור, כבנתון קיים ועומד.

מבחינה פסיכולוגית יש בהומור הרפייה ממתח, הקשור בהגבלות שקיבלנו על עצמנו מנו מרצון או מאונס. בהומור טמון רעיון של משחק, הסכמה כללית, המתירה לסתות מן הבלתי-ינעים, מן הקשה, ולפעמים מן הטראגי. לפיכך מופיע ההומור בצורות והוא מתממש בדרכים שונות.

כל תופעה, הנראית לנו סוטה מן הנורמה, כל גילוי החורג מן המקובל או מן המצופה, מעוררים לעיתים צחוק, ויש שרואים בכך הומור. החלפת סדר מקובל של

מלים, של אותיות, החלפת חלקים ופריטים בעצמים, "נונסנסים" והגזמות — אלה הם מסימני ההומור.

ידיעות ואמיתות בדוקות היטב, המוגשות בצורה מסולפת, אף אלה הם אלמנטים של הומור. ראיית דברים בראי עקום, לפעמים הנפשה והאנשה, ייחוס תכונות שאינן טבעיות לעצם או לבעל-חיים, יוצרים מצב-רוח הומוריסטי.

אדם בעל חוש-הומור מפותח, בעל השקפת-עולם הממבוססת על הומור, יעבור את דרכו בחיים ביתר קלות, בפחות טראגיות, הוא ידע לפשר בין האפשרי לבין הבלתי-אפשרי, הוא ידע ברוח טובה להסביר לעצמו ולאחרים תופעות מעציבות, סבירות או אף בלתי-סבירות. לאדם כזה קל יותר לחיות בעולם המלא בעיות ותסבוכות.

דומה כי קורצ'אק ביצירותיו הוא חסיד גדול של ההומור כהשקפת-עולם, אם כי אינו מתנזר מן הסאטירה ומן ההצלפה בסדרי-שלטון אבסורדיים, או בהתנהגות אנטי-סוציאלית של בודד. הוא מרבה לשלב הומור בסיפוריו ומעורר את הילד הקורא לצחוק. כמה דוגמאות: ילד שנפל לים, והוא חש כאב בידיו, אומר: "הים היה קשה במקום זה". דוגמה אחרת: לילד ואצק הציעו לכרות אוזניו, כדי שלאבא לא יהיה מה לתלוש, וגם כדי שלא יצטרך לרחצן. או תמונה הומוריסטית זאת: יותם הקוסם כשרוחו טובה עליו הולך מחנות לחנות ומבקש לקנות דברים שאינם: בקיוסק לסודה הוא מבקש כוס גאז, אצל הסנדלר — גבינה, במכולת — לוינת. בבית-הספר הוא משתעמם, ממציא תעלול, קופץ על הספסל, כביכול מפחד מעכבר שראה — גם הקפיצה על ספל וגם פחדו של נער מפני עכבר הן סיטואציות קומיות.

יש בספריו הומור בתחום המציאות, ויש שההומור כולו הוא בעולם הדמיון. ואף כי אנו עדים לבלתי-טבעי, לבלתי-אפשרי, הם משרים עלינו רוח טובה.

בסיפורו על מתיא המלך באי השומם, יש מצבים של "קוו פרו קוו" מצב שמעורר צחוק בעיני כל הרואה, או כל הקורא את הדברים, שבהם מתואר על-פירוב, נצחונם של הפיקח על הטיפשים, המוצגים בחולשתם ובחוסר-אוניהם.

ועוד דוגמה אחת של הומור: ההססנות הבלתי-סבירה של מי שצריך להחליט ואינו מסוגל לכך, חולשת היכולת, הפסיחה על שתי הסעיפים: "הוד מעלתו כבוד-המלכים, עלינו להחליט מה לעשות, אם יעלה בידינו לתפוס את מתיא, ומה לעשות אם לא יעלה בידינו לתפוס את מתיא; עלינו להחליט, מה לעשות, אם יעלה בידינו לתפוס אותו חי, ומה לעשות אם ניווכח לדעת, כי מת ועבר מן העולם; עלינו להחליט לבסוף, מה לעשות אם מתיא יתייצב מרצון בכוונות של שלום, או כי יצא נגדנו בנשק". השאלות והספקות המרובים, "אם" ו"אם", ובעיקר ריפוי-הידיים של אנשים מבוגרים שנראים בחולשתם בקטנותם, היא המשווה לספר את אופיו ההומוריסטי, ומכאן מובילה הדרך לסאטירה. החזרה על מלים מסוימות כשאינן צורך בכך, היא אלמנט הומוריסטי.

קורצ'אק מצליף ללא רחמים בסדרי-השלטון הקיימים. אמנם תחת מסווה של ספר דמיוני, אבל הדברים גלויים מכדי שלא להבין למי הוא מתכוון. הוא מבקר ללא

רחמים את שיטות-החינוך ואת דרכי-העבודה בבתי-הספר. הוא מוקיע את העוול שנעשה לדלת-העם, שבניהם אינם מבקרים בבית-הספר — מחוסר-נעליים. הוא לועג לוועידות הבינלאומיות, לאלה שעומדים בראשן, שם ללעג ולקלס את הלורדים, שבידיהם גורל העולם. הוא לועג לפילנתרופים, שחלק מהם נותנים "מה שהיה להם לזרא, או שבור, ולא צלח למאומה".

הוא עוקץ את נותני הפקודות ואת מבצעי הפקודות, הנאחזים בבירוקרטיה, וכל מעייניהם רק לצאת ידי-חובה של מילוי תפקיד, כדוגמת הדו"ח של המפקד דורמס-קי, שהודיע כי ביצע את שלוש הפקודות ואת הריבועית בחלקה, וכולנו יודעים, שהעיקר דווקא בפקודה הרביעית — הבאת מתיא לאי. ומתיא הרי ברח ולא הגיע לאי.

הוא מגחך למנהל בית-היתומים הכרסתון, שחיבר ספרים מדעיים, כגון הספר "מה טוב יותר, כפתורים מפח, או כפתורים מקרן?" וכדומה.

מימשל הוא דבר רציני. "תמיד יימצאו בני-אדם בלתי-מרוצים", אומר הסופר, ואין להשלות את עצמנו. אין למסור שלטון לילדים. המלך רוצה לשחק, זאת זכותו, אבל אם מסיבה זאת, נדחית ישיבת השרים, הרי זה מעורר צחוק. הכל מודים, כי להומור ערך חינוכי רב, וכי הוא מסימני-ההיכר של ספרות-ילדים טובה. קורצ'אק ידע להעריך את ההומור, ושילבו על-כן בכל סיפורי-ילדים בחן ובהצלחה.

הסגנון

הייחוד בסגנונו משותף בכל סיפוריו.

הסגנון הוא האדם, זו אימרה ידועה. גם קורצ'אק מאמת אותה. קשה להוכיח את הייחודי של סופר בסגנון, כאשר אין אפשרות להדגימו בלשון המקור. בדרך מן המקור למתורגם מאבדים בהכרח משהו מן החן המקורי. רק השולטים בשפת כתיבתו יוכלו לעמוד על החן הלשוני והסגנון המקורי שלו, של קורצ'אק. אף-על-פי-כן ננסה להבליט כמה קווים אופייניים לסגנונו:

הוא אהב להשתמש בלשון הווה אף אם הדברים קרו בעבר. "מתיא מהרהר", "אוהב מתיא לצוד דגים", "גדעון נכנס לחדר הסמוך", "בובו שוכב במיטתו שבע, יבש" (בובו), "אמא יוצאת עם אבא לקונצרט" (שבוע ביש-מזל), "זה היה כך — אני שוכב במיטה ואינני ישן (כאשר אשוב ואהיה קטן), "בבוקר מביא האופה לחם ומכ-תבים מגיעים בדואר" (בקייטנה). יותם מטייל, חושב יותר וכיוצא בכך.

דרך זו של תיאור מגבירה את התחושה של שותפות במתהווה, אין הקורא מתב-קש לחזור לעבר, למה שחלף ואיננו, אלא בעת הקריאה, כאשר אנו מתרגמים לעצ-מנו את המלים לשפת התמונה המצטיירת, הרי אנו, הילדים הקוראים, שותפים למעשה הקורה ברגע זה. יש בדרך זו הרגשה חזקה יותר של המזדהה, מאשר בסי-פור על דברים שחלפו מכבר.

קורצ'אק אוהב את המשפט הקצר : לודלק משעמם. יושבת נערה יחפה ומוכרת גפרורים. והיה לי עצוב, כששכבתי לישון. החדר מלוכלך. היום יום-ההולדת שלי. שני משפטים קצרים באים בנפרד, אף אם אפשר לחברם, כגון : אין הוא אסיר ולא שבוי. הוא יכול לעשות כישר בעיניו ; מתיא לא רצה עכשיו מלחמה. לא רצה להינתק מעבודתו ; ליל חושך ואפלה. אין רואים דבר ; רק חול ותו לא. כמים בים, כך החולות במדבר.

סגנון זה מקל על הקורא, בייחוד על הקורא הצעיר, הוא גורם לבהירות בתפיסת הנקרא. סגנון זה מעודד קריאה, ואין הקורא נאבק עם המשפט הארוך שמאלץ לפעמים, לחזור ולקרוא שנית — דבר הדוחה את המשך הקריאה. קורצ'אק אוהב את הדו־שיח, המלים השוטפות, הזורמות בזה אחר זה, בקיצור דו־שיח נמרץ :

- היו לי רק שלוש שגיאות.
- אבל הרי כתב בלי שגיאות כלל.
- כי הוא התלמיד הראשון בכיתה.
- וכי אין אתה יכול להיות התלמיד הראשון ?
- הלא אי־אפשר שיהיו בכיתה שני תלמידים ראשונים.

שירה

ליד סגנונו הפרוזאי השוטף, הפשוט, אוהב קורצ'אק לשלב מדי־פעם פסוקי שירה פרוזאית, כגון : "כך שרים מיתרי־הכינור, ובאולמות שורר שקט, כי הנערים מאזינים. מאחורי החלונות הפתוחים מתלחשים האורנים ביניהם ועם השמיים". "האורנים למדו מגרוזובסקי הרבה לחנים, והם מזמרים חרש, במחטים הירוקים הדקים ביותר, כי אינם רוצים להפריע לכינור".

או לשון זו : "התפללה בניב־שפתיים ובדממת־הגות ובמבט ובאנחה ובדמע. התפללה בבת־שחוק ובברכה, כי כן הוא וכן היה, אשר אם ענייה ועצובה, אם שפחה ואם שבויה, מזריחה בת־שחוקה לילד (כתבים ג' 159).

"אבל במיכלובק, השמש הבהירה בבגדי ארגמן. היא מכבה את היום ומדליקה את הלילה. השמש יורדת הלוך וירוד, שוקעת וצוללת מתחת לאדמה ונעלמת אחר קטע".

- כבר — אומרים אחדים.
- עוד לא.

— כבר רק ככוכב, רק כניצוץ קטן מאיר.

באותו ערב אחרון, בשעת שקיעת־השמש האחרונה, נולדה המעשייה האחרונה של הקייטנה, מעשייה משונה בלי סוף" (בקייטנה עמ' 174).

הביטויים השיריים והסמליות שבהם בולטים בסגנונו.

האנשה : האורנים מתלחשים. השמש מבצעת פעולות של בני־אדם : מכבה, מדלי־

קה, יורדת. מיתרי־הכינור שרים; רצועת־ענן חתכה את השמש לשני חלקים. סימ־
ליות על־ידי שימוש מפתיע בתארים.
במקום להדליק את היום הוא כבה, והלילה שהוא אפל — נדלק.

מיון וסיווג

אחד הדברים המאפיינים את קורצ'אק בסגנונו הוא מה שניתן לכנות בשם סיווג וטיפולוגיה. כשהוא כותב על ילדים, הוא מתאר את הטיפוסים: מכוער, שובב, כנר, פייטן, בלשן (בקייטנה).

סיווג המחשבה: צעירה, חזקה, עשירה, נקייה, בהירה, חמה, לפעמים פקחית, נועזת, אמיצה, פראית, יהירה, חופשית, מקורית ועצמאית, שקטה, טובה, עצובה, פחדנית, מבולבלת, כלואה, חלשה, רדומה, כבדת־תנועה. המחשבה לפעמים בורחת, מסתתרת ואין למצאה; לפעמים עובדת, ממושמעת, ולפעמים עקשנית, סרבנית. דרך זו של מיון ואיפיון מעשירה את עולמו של הילד, מקנה לו ראייה רב־צדדית, מעודדת להסתכל, להשוות, לזהות. סגנון זה מוסיף חן ויופי לספר ומהנה את הקורא.

קורצ'אק משתמש הרבה בהקלות. הוא מעמיד במקביל שני אלמנטים קוטביים, המבליטים את ההבדל שביניהם, המאירים נקודות נסתרות, המדגישים את שרוצה הסופר להדגיש. למשל: "המבוגר מסתובב — הילד מתפתל; המבוגר מתבדח — והילד משתטה; המבוגר בוכה — והילד מיבב; המבוגר כמהורהר — והילד גולם". או שהוא מתאר במפורט את המצב בדרך של קביעה: "איחוד בונה — פירוד הורס". זה מול זה מוצג ככלל בחיים המשתקף בדברים קטנים במושבת־הקיץ.

שפתו של קורצ'אק עשירה ועסיסית. זה מודגש יפה גם בתרגום של דבריו. הוא שלט במכמני הלשון ונחשב לאמן הלשון. בשיחותיו ברדיו הפולני הופיע לא בשמו המלא, כי מעבידו חששו לפרסם ברבים את הייחודי שריתק רבבות מאזינים. הם חששו שתגלה החולשה, שבכל הציבור הפולני לא נמצא מי שיעשה את המלאכה הזאת כל כך טוב כפי שעושה זאת הדוקטור הזקן.

הוא ידע את מקורות הלשון הפולנית, גם ידע את הסלנג של מבוגרים ושל צעירי־רים, ושילב בעגה זו בצורה טבעית את ביטוייהם במשחק ובשיחה, ביניהם לבין עצמם וביניהם לבין המבוגרים — הורים, מורים וסתם בני אדם.

הדמויות

הדמויות של קורצ'אק — הכוונה לדמויות הראשיות, שהן הגיבורים בסיפוריו — הן כולן חיוביות. הדמות הראשית הוא הילד, גם כשהגיבור הוא קולטיבי (ר' לעיל, בפרק סיפורי המושבות) — הקולקטיבי הם ילדים.

ברוב המקרים, הגיבורים הם מפשוטי־העם ומדלי־העם:

"יש בחיים שתי ממלכות; האחת: ממלכת־הבידור, הטרקלינים והבגדים המפואר־ים, וכאן הנסיכים הם העשירים ביותר מדורי־דורות... והשניה — ממלכה ענקית

של דאגות, רעב ועמל מפרך ; ה'נסיכים' שלה יודעים כבר בילדותם, כמה עולה קיי-לוגרם לחם... ויחד עם ההורים הם עובדים קשה. צ'רנצקי וקרוק שבקייטנה הם נסי-כים בממלכת המחשבות העצובות והלחם השחור, הם קיבלו את הנסיכות מאבות-אבותיהם : בתקופה העתיקה זכו הללו בתואר האצילות" (בקייטנה 106).

בפיסקה זאת אנו מוצאים יותר מרמז, מי הם הנסיכים האמיתיים, לפי תפיסתו של קורצ'אק. ומכאן אנו מבינים, היכן שרויה האצילות, ואין תימה, שגיבוריו לקר-חים מעולם-נסיכות זה.

אך גם כשהדמות הראשית היא אדם מבוגר — העיקר ממה שמסופר עליו, הוא מהיותו ילד. כשמסופר על מבוגרים ליד ילדים, הם מוצנעים אנונימיים. אפילו שמות המדריכים בסיפורי הקייטנה אינם ניתנים בסיפור. הילדים פונים אליהם בגוף שלי-שי, רק אנחנו הקוראים יודעים עליהם מעט יותר.

אף-על-פי שקורצ'אק היה בעל תפיסה פידוצנטרית ונלחם לזכויות הילד, משום שראה בילדות עולם העומד בפני עצמו ולא כתקופת-מעבר לשלב שני, לא התעלם מעולם-המבוגרים. אדרבא נראה כי היה מודע לכך, שבסופו של דבר ינטוש הילד את תקופת הילדות ויצטרך להצטרף למבוגרים. אך עולם זה נראה בעיניו קודר ומ-עוות, לכן הכשיר את הילדים — באמצעות דמויות בספרות — לקראת המאבק הצפוי להם.

אולי משום כך שילב גם מבוגרים בין דמויותיו, אבל אלה מצטיירים לעיתים כאנטי-תיזה לילדים, ותדמיתם שלילית לעומת הילדים, כגון השלטונות והמושלים בסיפורי מתיא המלך, שאותם מוקיע קורצ'אק ושם ללעג.

הדמויות מחוטבות, מעוצבות ויציבות מן הרגע הראשון להופעתן ועד סוף הסיפור. לא חל בהן שינוי לא באורח-המחשבה ולא בתגובותיהן. אפשר לצפות מראש, מה יעשה הגיבור בסיטואציה מסויימת, אין הפתעות בעניין זה.

"מרחק"

קורצ'אק כותב את סיפוריו כמשקיף מן הצד, כמסתכל שאינו מעורב במסופר, לא במישרין ולא בעקיפין. אך יש גם סיפורים, שבהם מופיע "האני" המספר : "כפי שאנו רואים" (69) "אני פוגש לפעמים את וינראוך הצולע בווארשה" (70), "אנו יוצאים למבצר שלנו" (88).

היות המספר בתוך האירוע, באה לידי ביטוי, למשל, בפנייה ישירה שלו אל אחת הדמויות הפועלות : "זמר נעים, אתה נושא בחיים את שירתך החמה ונשמתך בהי-רה, יודע אני מראש שלא תרעיב את הסוס, שלא בשוט תכריחוהו לעבוד למעלה מכר-חוו" (138), פנייה זו, הישירה, של "אני" אל "אתה", מצביע על התרגשות ומעורבות, אך סגנון זה, כאמור, נדיר אצל קורצ'אק.

כמשקיף מן הצד, מתבטא הדבר גם בזמן ההתרחשויות, אין אנו יודעים, מה ריווח-הזמן בין המספר לבין המסופר. לגבי הסיפורים הדמיוניים אין נפקא-מינה, כי הרי סיפורים אלה מנותקים מן המציאות ושאלת המרחק אינה עניין לגבם. וכי

מה משנה, אם מתיא היה לפני 20 או 100 שנה. אך לגבי הסיפורים הריאליסטיים יכולה להיות משמעות למירווח-הזמן, והוא כמובן תלוי במעורבות הישירה של "האני" המספר. אך קורצ'אק אינו נותן לנו הזדמנות, לעמוד על מרכיב זה בסיפוריו, משל אומר המחבר: מה זה חשוב, העובדות הן עובדות, והרעיון שעובדה זאת נושאת עמה, אינה תלויה בזמן.

טכניקות שונות של הסיפור

קורצ'אק מגוון את סיפוריו בהשתמשו בטכניקות שונות. יש והוא עומד מן הצד כמשקיף ומספר את האירועים בלא להבליט מעורבות כלשהי. בטכניקה זאת משתמש בספריו על הקייטנה, בסיפוריו על המלך מתיא, על יותם הקסם, וגם בסיפוריו הקצרים על הרשקה, על סודה של אסתרל ואחרים. ויש שהדמות הראשית היא של האני-מספר כמו בסיפור על דז'ק הקטן, "למה צועק אבא שלי". ברוב המקרים האני-המספר הוא ילד ומוסר את הדברים בהיותו ילד, בתפיסה של ילד ומתוך נקודת ראות של ילד. ויש שהמסופר מובא ע"י מבוגר וילד בעת ובעונה אחת. כזהו הסיפור "כאשר אשוב ואהיה קטן". המבוגר שחזר להיות ילד לא השתחרר כליל מבגרותו, אנו מקבלים תיאורים נאיביים אך במקביל גם נמסרים הדברים בראייה של מבוגר "וכך נוצרה דמות מופלאה של אדם, שהוא בה בעת גם מבוגר וגם ילד". (אלקושי עמ' 26).

האמת

בכל הספרים הריאליסטיים של קורצ'אק עובר כחוט-השני הקו שניתן לציין במלה אחת — אמת. כל מה שקורצ'אק כותב, זו אמת, וזה ודאי גורם נוסף לשאר הגור-מים, העושים את ספריו טובים לילדים. טובי סופרינו ידעו ללכת על-פי קו זה למעשה ולהלכה. ניסוח טוב לעיקרון הזה נתנה אנדה עמיר בדבריה. "ביושר, בפשטות כנה, בלי עטיפות על גבי עטיפות: האמת; ואת האמת הילד ירגיש, יקבל וגם יבין".

האמת של קורצ'אק מורגשת ומשכנעת בכך, שאין הבדל בין אמיתי של המבוגר לבין זו של הילד.

תמצית חייהם של המבוגרים היא: תגלית, אמצאה, הכרה, כיבוש, ניצחון. גם הקטנים חיים באינטנסיביות את השאיפות והכיבושים, רק הדרכים שונות. "אנו רודפים ארנבות ומחפשים בובות", אומרים הקטנים; זהו סוד משחקם, שמהותו תגליות וכיבושים. גם בתחום הנפשי שווים הקטנים, ואולי אף עולים על המבוגרים. "ילדים בוכים לפרקים קרובים יותר ממבוגרם, ולא משום שהם יבבנים, אלא כיוון שהרגשתם עמוקה יותר — ייסוריהם מרובים יותר".

הבכי הוא ביטוי פן לרגש. ייסורים יש בעולם, והם מנת-חלקם של גדולים ושל קטנים, המבוגר טועה בחשבו, שהילד אינו מתייטר, וכי בכיו הוא העמדת-פנים.

הילדים חיים את חייהם הריגושיים לא פחות מן המבוגרים ; גם הם יודעים רגשי חרדה, פחד, עצב ושמחה, ידידות ואהבה, קנאה ושנאה וקונפליקטים אין-סוף. גם עליהם רובץ עול של אחריות משלהם. אמת זאת מובאת לפני הילדים ללא כחל ושרק.

האגדה

ילדים אוהבים אגדות. רבות מאד הסיבות לכך. קורצ'אק יודע את ערכה של האגדה לקורא הצעיר. הוא אינו כותב אגדות בשלב של היצירה הריאלית. לסיפורים דמיוניים, שהם בעצם אוסף של סיפורי-אגדה גדולים ורחבים, ולסיפורי-מעשיות, יגיע בתקופה מאוחרת יותר. קורצ'אק יודע, שאין העניין פשוט. ב"יותם הקסם" הוא אומר, כי יש באגדות אמת ולא-אמת, אלא שיש לדעת להבחין בין אגדה, שהיא בכל-זאת אמת-שבמציאות, לבין אגדה שיסודותיה דימיוניים ומקורה כולו דמיון. אך גם בתקופה זו, שבה הוא עומד בתחום הריאליה, הוא משלב סיפורי-אגדה בתיאורי-סיפוריו, ואלה הם ודאי גורם נוסף לכך, שסיפוריו קריאים ואהובים על קוראיו הצעירים.

העולם האגדי רחב. הנערים במיכלובקה שומעים אגדות על נסיכים, נסיכי-העושר, הם עצמם הרי הם נסיכי-הדלות בילדותם. אהרן נוימיסטר יודע לספר אגדות ושר-בה את ליבותיהם של שומעיו. גם במושבה בוילהלמובקה מספרים אגדות ; לא תמיד זוכה האגדה להערכה הדרושה — לא אצל הילדים ולא אצל המבוגרים. באחד הימים מתפתח ויכוח מעניין. הילדים מקשיבים לאגדה, ובשל כך עשויים לאחר לארוחה, האפשר להפסיק באמצע ? הארוחה חשובה יותר, קורא המחנך, "הארוחה חשובה", אומר רעהו, "כן הארוחות חשובות, אבל בלי ארוחות הן לא ייתכן", מסיים המחנך. "ודאי שהאגדות חשובות יותר", מוסיף קורצ'אק.

בהדרגתיות מעביר איפוא, קורצ'אק את קוראיו הצעירים אל הדעה הברורה על האגדה, אם כי אותם, את הקוראים, אין צורך לשכנע, הם יודעים זאת בעצמם, הם חיים את האגדה פעמים רבות. תיאורו של קורצ'אק את האזנתם לאגדה — ואופן האזנתם — מעיד על כך כאלף עדים. אולם יש חשיבות לתוכנה, והדבר תלוי במספר ובנסיבות סיפורה.

מעניינת האפיזודה על המחנך, מנהל המקהלה, אשר בעזרת אגדה על השיר, רצה לרתק את המשתתפים לחזרות ולשירה.

המחנך שהפריז באמונתו בכוחות עצמו, והיה שאפתן, רצה לנצל את האגדה כאמצעי חינוכי, ובעזרתה להשקיט את הילדים ולרתקם לתפקידו.

אך קורצ'אק מעריך את האגדה כלי-כך, שאין הוא מסכים שתיעשה קרדום לחפור בו. אין האגדה מכשיר למשמעת, היא אינה נתונה בידי המחנך, כדי להרחיק ילדים מן המציאות האחרת. "למזל ירד גשם בלילה, וכידוע אחרי גשם, רבות הפטריות, ואז למחרת, התחמק בעל ההעזה מן המרפסת ליער".

האגדה — כבודה במקומה ; אולם היער, כלומר במקרה זה המציאות, מושכת יותר, חזקה יותר. יש להעמיד כל דבר במקומו.

ההרפתקה

סופרי-ילדים יודעים את חיבתם של ילדים להרפתקה, ועושי ספרים לילדים חושבים, כי מספיק להמצא מספר הרפתקות ולצרפן יחד ויצא מתחת ידיהם ספר טוב לילדים. ולא היא. גם ילד מבחין בין הרפתקה אמיתית ובין צירוף של מקרים, פרי קומבי-נאציה מחושבת.

הרבה פנים להרפתקה. יש שההרפתקה צפויה, והמחכה לה יודע, כי בוא תבוא ; הוא יודע מראש, שסכנה קרובה, והוא מוכן להסתכן, מתוך תקווה שיתגבר עליה, אולם אין הוא יודע, מה תהיה הסכנה, מאין תבוא ובאיזו צורה, על-כן אינו יכול למנוע אותה, אבל הוא מתכן אמצעים שונים למניעתה.

ויש מצבים, שההרפתקה באה במפתיע, שלא היתה צפויה. נקיטת האמצעים הנכונים בהתפתחות החדשה, הסתגלות מהירה אליה — אלה הדברים המעניינים את הקורא והמגבירים בספר את המתח.

הרבה פנים להרפתקה — אחד האיפיונים לה היא התגברות על קשיים מפתיעים בלתי-צפויים. סיטואציה זאת חביבה על הילד לא רק בשל המפתיע, אלא בשל העובד-דה שהנה כל כוחות הנפש של האדם מתרכזים ומופיעים בהדרגה. זוהי תופעה המל-מדת שאדם מסוגל לעשות כמעט את הבלתי-אפשרי. הרפתקה כזאת היא ביטוי לחיותו של האדם אשר מסוגל להפיגן אמונה עמוקה בכוחותיו העומדים כתריס-מגן בפני תבוסנות ויאוש.

מתיא עמד בפני שורה ארוכה של קשיים בלתי צפויים בממלכתו : במלחמות, באפ-ריקה, במפגש עם בני אדם, עם חיות — ויוכל להם.

הוא טס לבוס-דרום, הטיסה מסוכנת, אלמלא המוכנות להסתכן והשאיפה החזק-קה להשיג את המבוקש לא היה טס בתנאים אלה, אבל מתיא הרי בעל העזה הוא, והוא בדרך לאי. לכאורה הכל אבוד, אבל לא מתיא ייכנע ויקבל את פני הגזירה ללא נסיון נוסף של שינוי פני הדברים. — הוא מרכז כל כוחות הנפש כדי לברוח מן הרכבת — והצליח.

אופי זה של הרפתקה בולט במיוחד אם נשווה אותה להרפתקה בספר אחר של קורצ'אק.

גם בספרו הדמיוני שנכתב אחר מתיא המלך, יותם הקסם, משולבת הרפתקה, אבל כאן יש בדרכי ההתגברות על הקשיים גוון אחר — השימוש בכוח הקסמים.

פתרון זה קל, ושונה לחלוטין מהפתרונות שבספר מתיא המלך. בספריו של קורצ'אק שזורות הרפתקות רבות, רבות מאד. בעת קריאתן גוברת האמונה של הקורא, כי אכן רבה יכולתו של האדם, וכמעט בלתי-מוגבלות האפשרו-יות של המצאה בתנאי שלא ייכנע ולא יתיאש.

חויית הקריאה

מתוך "החדר בעליית הגג" מאת א' פרז'ן (עברית : דליה רביקוביץ, הוצאת מחברות לספרות, תשכ"א, עמ' 9—10) :

בילדותי היה בביתנו חדר אחד שנקרא "חדר הספרים הקטן". לאמיתו של דבר כל אחד מחדרי ביתנו יכול להיקרא חדר-ספרים ; חדרי המשחק שלנו בקומה העליונה היו מלאים ספרים, והם היו סדורים שורות שורות על פני קירות חדר האוכל, והם פלשו גם לחדר האורחים של אמי ולחדרי המיטות. אילו הצטרכנו לחיות בלי בגדים היה זה מתקבל על דעתנו יותר מאשר לחיות בלי ספרים. ואילו נמנע מאתנו לקרוא היה זה כאילו נמנע אוכל מפינו. ומבין כל חדרי ביתנו היה "חדר הספרים הקטן" מלא וגדוש ספרים כמו גן פרא המצמיח פרחים וחרולים. לא היתה בם כל שיטה וסדר. בחזר האוכל ובספריה ובחדרי המשחק היו ספרים נבחרים ומסודרים על פי טעם מסויים. אך בחזר הספרים הקטן התלקט צבור של מוקיונים של תועים ואובדי דרך, ואלה שירדו מגדולתם וסולקו מן האצטבאות המסודרות שבחדרים האחרים. היו בהם ספיחי חבילות שנקנו בסיטונות על ידי אבי במכירות פומביות, והרבה פסולת נצטברה ביניהם, אך המטמונים רבו שבעתים. מעולם לא נאסר על הילדים לקרוא מה שיצא מתחת מכבש הדפוס.

חדר הספרים המאובק, שחלונותיו לא נפתחו מעולם והשמש לא העבירה דרך שמשותיו אלא אצבעות רזון שפרורי זהב פזזו והתנוצצו עליהם, חדר הספרים הקטן פתח לי מחילות קסמים, שבעדן השקפתי על עולמות ותקופות הרחוקים מעולם חיי ; עולמות מלאים שירה, וסיפורים ומעשים של ממש ודמיונות פורחים ; היו שם מחזות ישנים וסיפורי ימי קדם, ושירי אהבה עתיקים ; אמונות תפלות, ואגדות ומה שנחשב כחורג מן המסגרת בספרות...

בקיר היו קבועות אצטבאות צרות, שהיו עמוסות כל מיני ספרות, בקצה שורות הספרים התגובבו עוד בערבוביה שכבות נוספות שהגיעו כמעט עד לתקרה. על הרצפה היו ערמות נוספות, שהיה צורך לטפס עליהם, ועמודי ספרים חסמו שמשות החלון והיו מתמוטטים לכל מגע יד.

היית מסית ממקומו ספר בעל כריכה מפתה ומתחתיו היה נמצא ים שלם של ספרים אחרים. ואז היית מניח את הספר שמשך אותך בראשונה ושוב היית נוטל ספר אחד שצץ ועלה מתוך הערבוביה. האבק עלה באפי וצרב את עיני כאשר הייתי רובצת על הרצפה או עומדת שעונה

אל חבילת ספרים כשגופי אינו מוצא לו מנוח ונפשי תועה במרחקים. — ולא הייתי מרגישה באויר המחניק ובתנוחת גופי הגרועה אלא לאחר שחזרתי מתור בממלכות בהן נראה הזמן שריר וקיים יותר מחיי מעשה, ומפליגה בנסיעות ארוכות אל קצוי ארץ שבהן היו דברים של ממש מוזרים יותר מדברים שבדמיון. ואם האבק הוא שגרם לי לחלות בדלקת גרון לעתים תכופות, — אינני מוכנה להתאבל על כך. שום משרת לא בא עם מטלית ומברשת לצחצח את השמשות האטומות אשר בעדן הסתנן ופיזז אור השמש, או לטאטא את הרצפה מאבק ימים רבים. החדר לא היה שומר את תכונתו המיוחדת לולא האבק.

כאשר הייתי יוצאת שחוהה מחדר הספרים הקטן בעיניים צורבות, אין פלא שאבק זהבו המנומר המשיך לפזז במחי, וכורי הכסף שלו דבקו בשולי הרהורי. ואין פלא, ששנים רבות לאחר מכן, כשהחיליתי לכתוב ספרים בעצמי, היתה בס תערובת של בדותה ודברים כהייתם, ודמיון ואמת; וסיפורי הווי שנולדו מאבק פורח יוכיחו שמעולם לא למדתי להבחין היטב בין הדברים.

שבע שפחות עם שבעה מטאטאים לו היו עמלות במשך יובל שנים, לא היו מצליחות לנער את מצחי מאבק מקדשים ופרחים, ומלכים, ותלתלי גבירות, ואנחות משוררים וצחוקם של בחורים ובחורות; אותם יצורים של זהב, אשר כמו גורפי ארובות הם טובעים ברפש בחדר הספרים הקטן, בוקעים ויוצאים לאויר עולם בבוא יומם...

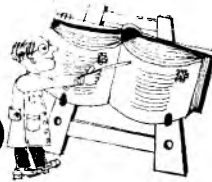
מתוך "המליץ, הצפירה וצבע הניר" מאת ה"נ ביאליק (כל כתבי ה"נ ביאליק, הוצאת דביר, תשל"א, עמ' רע"א-רע"ב):

שמעתם, שהצבע אינו אלא מקרה לעצם, ואני אומר לכם: העצם וצבעו חד! הצבע הוא עצם עצמותו של עצם... — כל ספר שבא לידי בילדותי, עין הניר שלו נקלטה ראשונה במחי, ובשום פנים לא הייתי יכול עוד להפשיט את גוף הספר מצבעו. הספר וצבעו היו בעיני "לבשר אחד".

— ופעם אחת כש"נפקחו עיני" / הרי אתם יודעים את הפירוש של "נפקחו עיני" / מצאתי בעולם שני "מכתבי עתים": את "המליץ" ואת "הצפירה". כן, "מכתבי עתים". עתונים עדיין לא היו בעולם. את הללו בדו האחרונים. איני יודע, אפשר בימים ההם היו קיימים עוד שאר מיני "מכתבי עתים". אני לא מצאתי בעולם בלתי אם שנים: את "המליץ" ואת "הצפירה". שנים אלה היו בעיני ה"יכין" וה"בוועז" של ההשכלה. כלום אפשר לעולם בלא חמה ולבנה?

את "עיני פח" המקרה העור: בעליית הגג של שכננו מצאתי "שנה שלמה" של "המליץ" מכורך וחבילה גדושה של "הצפירה". מונחים היו להם שם שני המאורות הללו, החמה והלבנה, על גבי קורה אחת ומשמשים בית מושב לעופות. חוששני שהתרנגולות היו מטילות עליהן ביצים.

המשך בעמוד 52

חודש הספר בבית הספר

מאת יונה אילת

לפני הילדים את הרעיון ואת המטרה העומדת מאחוריו. תלמידי כיתה ז' הכי־נו מעין קטלוג מנומק ובו חוות דעתם של ילדים על ספרים וטיבם. הילדים כתבו "על ספרים שאהבנו", וכדבריהם, "כדי שתכירו ספרים חדשים ואת מחבביהם שאנו נהנינו מהם וחשבנו שגם אתם תהנו...". הכנת "הקטלוג" התבצעה במסגרת "שעת הספרייה" ונמשכה כמעט שנת לימודים תמימה. העבודה נעשתה בקבוצות. המשימה בוצעה בארבעה שלבים:

שלב א' — קריאת ספרים (הספרים נבחרו על-פי נושאים או סופרים).

שלב ב' — הערכה ומיון: רשימת הספרים שמצאו חן בעיניהם וספרים שלדעת התלמידים ימצאו חן בעיני הילדים הצעירים יותר.

שלב ג' — בחירת השיטה והדרך בה יועלו הדברים בכתב כשהמטרה היא לעורר את סקרנותם של הילדים לקרוא את הספר המוצע.

מתוך הכרה בחשיבותה של הקריאה בכיתת-הספר והצורך בעידודה הוחלט בבית-ספרנו* על "חודש הספר" כשהמטרה היא לעורר ולהגביר את המוטיבציה לקריאה חפשית. אחת הדרכים לכך — הלם בשפע, היינו הפגשת הילד עם מספר רב של קוראים ומספר רב של ספרים כשכל הסביבה הקרובה תומכת ומסייעת. מחנכי כים הנוקקים לפרויקטים, או למבצעים שמוגבלים בזמן, יודעים היטב שהפנמת הערך שרוצים להקנות במבצע הוא תהליך שלא ניתן להגבילו בזמן מוגדר. לכן, יש לראות את הפעילויות ואת ההתרחשויות בזמן המבצע רק כראשיתו של תהליך להשגת המטרה שלשמה קם הפרויקט. כך ראינו גם אנו את "חודש הספר".

בחלק מן הכיתות החלו פעולות ההכנה זמן רב קודם המבצע. כבר בשנה שחלפה, במסגרת עבודתי בספרייה, העלינו

* בית-הספר הממלכתי ע"ש אגרון בירושלים.

שלב ד' — כתיבה שכללה :

- 1) פרטים על הספר
- 2) פרטים על הסופר
- 3) תוכנו של הספר בקצרה
- 4) קטעים ורשימות שעשויים לעורר את הרצון לקרוא את הספר..

בכל השלבים עסקה הכיתה כולה, ב' מיון החומר ובעריכתו עסקו חברי המ' ערכת המורחבת בת 13 תלמידים. המ' ערכת המצומצמת עסקה בשכתוב החומר ובהכנתו להדפסה. קבוצה נוספת של תל' מיידים הוסיפה איורים. בעריכת החומר הקפדנו (מחנכת הכיתה ואנוכי) שלא לשנות את רוח הדברים ולהשאר נאמנים לכתיבה. גם בכיתות אחרות בחרו התל' מיידים בספרים האהובים עליהם ביותר לשם עימות בין טעמים הם לזה של תל' מידי הכיתה שהכינו את הקטלוג.

לקראת חודש הספר נבחרה ועדת מו' רים אשר העלתה רעיונות וגיבשה הצ' עות לפעילות בחודש זה. הוחלט לשים את הדגש בגורם החווייתי, להעמיד את רצונו ואת בחירתו של הילד במרכז הפ' עולה כשהמטרה היא קריאה לשמה לשם הנאה ; עידוד וגרויים לקריאה אך לא כפייה.

ואלה הצעות הוועדה :

- 1) יום פתיחת חודש הספר.
- 2) הקמת ספרייה כיתתית (כל ילד מביא לפחות ספר אחד האהוב עליו).
- 3) הכיתות הגבוהות תאמצנה את ה' כיתות הנמוכות.
- 4) הכנת פינה לפעילות יצירתית המ' יועדת לכל הגילים.
- 5) פינה לתערוכה מתחלפת.

6) החלפת ספרים בהפסקות ובזמן השיעור.

להלן כמה מן ההצעות שגובשו לאר' גון הכיתה ולפעילויות בה במשך חודש הספר :

— שעת קריאה אחת, לפחות, בכל יום בשיעורי של מחנך הכיתה.

— סידור הכיתה בצורה שונה למשך תקופה זו (ולו אך לשעת הקרי' אה).

— פינה להבעה בכתב ובציור שבה יבטא הילד את התרשמותו מן הספר המעניין, המשעמם, המצ' חיק, המותח, המעציב וכו'.

— פינת האיור — הצעות לאיור עטי' פות לספרים שאין בהם איורים, או הצעות לאיור אחר בספרים מאויירים.

— פינת ההמחזה — תלבושות ואבי' זרים שונים לבניית תפאורה ולהמ' חזת הסיפור או הדמויות.

— פנות נוספות — הצעות לשינוי הסיום של הסיפור, להמשך הסי' פור, לתשובות על השאלות שנת' עוררו בעקבות קריאת הספר.

— בכל כיתה תהיה תיבה בה יובאו הצעות ורעיונות לפעילויות נוספות ובקשות של ילדים לספרים שהיו רוצים לקרוא.

— בסיום החודש ירוכזו החיבורים והציורים בספר הכיתה.

אפשרויות נוספות להפעלה בכיתות — חלוקת הכיתה לקבוצות, כשכל קבוצה תבחר לעסוק בנושא מסוים או בסיפור ; או שהכיתה כולה תבחר בסוג ספרותי מסוים או בסופר.

בכיתות הגבוהות, נוסף לנאמר לעיל,

יש אפשרות לבחור בספרים הקשורים לנושאים הנלמדים בהן כגון; שנת ה־30 למדינה; או להשוות בין סיפור היסטורי לבין האינפורמציה הניתנת בספרי ההסטוריה.

ההכנות לקראת יום הפתיחה

לשם יצירת אוירה מתאימה הוקמו בבית־הספר מספר פינות. בהכנתן נטלו חלק התלמידים ומחנכיהם והם הסתייעו במורים לציור ולמלאכה.

על לוח גדול בכניסה הוקמה תערוכה של ספרים הממויינים לפי סוגים ומלווים בכרזות. כן נרשמו התחלות של סיפורים. על לוח אחר תחת הכותרת "ונחמד העץ להשכיל" הומחש בצורה פלאסטית עץ כשכל ענף מציין סוג ספרותי — ספרי מדע, ספרי זמיון, אגדות, ספרי הרפתקאות וכו'.

הוקמה פינה להבעה יצירתית — מטרתה להפעיל את תלמידי הכיתות במשך חודש הספר. השם שניתן לפינה היה "בואו נשבור את הראש". הפינה הוכנה ע"י המורות וקבוצת תלמידים מכיתה ח' שהיו אחראים להפעלתה.

המשימות היו:

"תמונות מוזרות" — חבר סיפור לתמונה או תן כותרת.

"רכבת סיפורים" — כתוב סיפור לסדרת תמונות ברצף.

"התחלות של סיפורים" — כתוב המפתח לסיפור.

"טלויזיה" — תלמידי כל כיתה קיבלו סיפור או שיר והוטל עליהם להוסיף איורים, או לחבר סיפור או שיר ולאיירו. "כובע הרעיונות" — הצעות לשמות, לכותרות ולרעיונות נוספים.

המשימות נשאו אופי תחרותי. הוחלט שהשם, הסיפור והאיור המוצלח ביותר יוצגו לפני תלמידי הכיתות האחרות. כן הוחלט שהסיפורים יצורפו לספר בגודל של ניר בריסטול.

בחוגים לדרמה של תלמידי הכיתות הגבוהות ושל תלמידי הכיתות הנמוכות, החלו בחיפוש אחר ספרים מתאימים לחטיבות השונות ובהכנות להמחזתם. ילדי כיתות ז' ח' קראו גם ספרים באנגלית והתכוונו להמחזים לפני תלמידי הכיתות הגבוהות.

תיאור הפעילויות בחודש הספר

יום הפתיחה: היום החל בחלוקתו של "הקטלוג" בכיתות. לאחר מכן התקיימו כנסים חטיבתיים כשבכל אחד הופיעו תלמידי החוג לדרמה והמחזו קטעים מתוך ספרים מומלצים, ביניהם קטעים באנגלית מתוך הספרות האנגלית. שאר היום הוקדש לקריאה. כל תלמידי בית־הספר קראו.

נוסף לפעילות שנעשתה בכל כיתה וכיתה במשך החודש, נפגשו תלמידי כל הכיתות עם סופרים.

הפגישות התקיימו בבית הסופר. ילדי כיתות ב'—ד' ביקרו בספריית בית־העם, בבית־דפוס ובכריכית "כתר".

במשך השבוע הראשון של החודש ביקרו תלמידי כל הכיתות בפינה "בואו נשבור את הראש" ונטלו חלק במשימות, בין היתר הציעו שמות לספר שירכז את חיבוריהם ואיוריהם. מבין ההצעות: "סיפורי אלף ילד וילד", "פרוספר" "קור למובוספר" "ספר לכולם לגדול ולקטן" ו"גוליספר" (הספר הגדול של הסיפורים הקטנים). השם שנבחר היה "גוליספר".

החטיבות, ביטאה כל כיתה, בדרכה של את התרשמותה מן הספרים שקראה. נוסף לכנסים החטיבתיים עברה קבוצת ילדים וקראה מבחר מפרי עטם מתוך 'גוסיספר' ומתוך היצירות שכתבו למדור "הטלויזיה". מספר כיתות אף ערכו, לר"גל סיום חודש הספר, מפגש עם הורים או מפגש עם הורים וסופר.

סיכום:

ההיענות של הילדים והמורים, שיתוף הפעולה ההדוק בינם לבין ההנהלה, ההתלהבות והעניין שגילו הילדים בכל הפעילויות שהתרחשו במשך חודש הספר, מוצאים את ביטויים בקטע שכתבה אחת התלמידות עם סיום חודש זה:

כל הימים, כל הימים
חולמת אני על כובע קסמים
כובע קטן מקושט נוצה,
אחבש אותו ואומר, למשל:
כובע, עשה שלא יגמר חודש הספר,
שנמשיך לקרוא סיפורים,
לראות הצגות ולהמשיך
אפילו, סתם כך.

את תרומתו של החודש הזה נוכל להעריך לכשנתרחק ממנו יותר. נותר לנו רק לקוות שאכן היה בו משום טיפוח הקריאה ועידודה ומספר הקוראים ילך ויגדל.

בשבוע השני של חודש הספר השתלבו קבוצות המאמצים מתלמידי כיתות ז' ח' בעבודתן של שאר הכיתות. הכיתה המאמצת התחלקה לשלוש קבוצות. כל קבוצה קיבלה על עצמה כיתה לאימוץ. המאמצים יחד עם מורת הכיתה החליטו על דרך השתלבותם בעבודת הכיתה. תלמידי קבוצה מאמצת מכיתה ח' מתארים את עבודתם בכיתה ד' ואלה דבריהם: "היינו קבוצה בת 6 ילדים שהתחלקה ל-3 תת-קבוצות. הגענו לכיתה בכל יום בשעה הקריאה. הנושא של קבוצתנו היה — מה המותח והמעניין בכל ספר. לקחנו לדוגמה את הספר "רובינזון קרוזו" קראנו עד מקום מסויים והילדים היו צריכים להמשיך לקרוא את הספר בעצמם. קראנו בכיתה גם את הספרים "הב"כור לבית אבי" ו"שרה גיבורת נילי". היילדים חיברו סיפורים שונים והציגו אותם. החלטנו להכין עם הילדים מחזה על ספרים מסויימים ולהציגם בפנטומימה לפני שאר ילדי הכיתה. לקראת הפגישה עם דבורה עומר הכננו יחד עם הילדים שאלות. הפגישה עם הסופרת היתה מעניינת מאד גם לילדים וגם לנו. לסיכום עשינו מעין מסיבת פרידה, חייברנו להם שיר ("המאמצים") הצגנו הצגות וגם הם חיברו שירים והצגות על חודש הספר".

הסיום — ביום הסיום, במסגרת כנס

“יותם הקסם” - יאנוש קורצ'אק

הצעה לעיון ראשון בספר

מאת : נירה פרדקין

כשאנו מכינים יצירת ספרות להוראה, הרי בשלב ראשון רצוי לעיין בה, להתרשם ולסכם אלו נושאים, בעיות ושאלות היא מעוררת אצל הקורא. לאחר זאת יוכל המורה לברר אלו מאותם נושאים אפשר להציע לכיתתו, באיזה מהם תעסוק הכיתה ובאלו דרכים דידקטיות. רשימה כזו של נושאים היא מעצם טבעה אישית ושוונה מקורא לקורא. לכן יש לשער שכל מורה יאפשר לתלמידיו להשפיע בדרך זו או אחרת על העלאת הנושאים שידונו בכיתה. רשימה ראשונה ולא ממצה של נושאים לעיון בספר “יותם הקסם”:

1. “יותם הקסם” על רקע כלל יצירתו של קורצ'אק. ספר נוסף על ילד ויחסיו עם העולם סביבו מנקודת ראותו של סופר אוהב ילדים. סיפור המתרחש במדינה כלשהי, ששמה (הפיקטיבי) נודע לנו רק באמצע הספר. כך בולטים יותר הערכים הכלל אנושיים עליהם מספר הסיפור.
2. הסיפור כמזמן מילוי עקיף של משאלות (כמוסות אולי) על ידי סיפור של ילד המגיע למה שמבוגרים אינם מגיעים — כוחות על טבעיים. מוטיב זה של שאיפה לכוחות על טבעיים מוכר וידוע בסיפורים ובשירים לילדים. למשל:

כל הימים, כל הימים

חולמת אני על כובע-קסמים.

כובע קטן, מקושט נוצה,

העושה כל מה שאני רוצה.

(לאה גולדברג, “כובע קסמים” מתוך “מה עושות האיילות”).

מוכרים לנו סיפורים ומעשיות על טבעות קסמים, לחשי פלאים ועוד ועוד. אולם כאן הסיפור הוא כאילו ריאליסטי, באווירה של חיי יום יום ולא של ארץ הפלאות וזה יותם באותו כוח קסמים לו השתוקקה כל כך אותה ילדה שבשיר.

3. אישיותו של יותם. מיהו יותם ומה עושה אותו מתאים להיות קוסם. כנאמר בסיפור: "זה יותם וזה טיבו: קצר רוח, אמיץ לב. במוחו — המצאות מהמצאות שונות" (עמ' 116). כלומר בעל דמיון, נועז וחסר סבלנות הרוצה להשיג כל דבר בזמן קצר. מאוחר יותר יתברר לנו שיותם "אוהב כל דבר עליו; אוהב כל דבר קשה, אך יותר מכל יאהב דברי פלא" (עמ' 26). כאשר יהיה קוסם יהיה עליו להתמודד עם הקשה, יראה דברים עליונים ויחולל מעשי פלא. מיהו אפוא יותם? אולי אפשר לומר שהוא ילד עירבני, אולי מעט יוצא דופן אך לא בצורה קיצונית. כלומר יותם הוא כמעט ילד ככל הילדים.

ובקשר לכך מה קורה ליותם כשהיה קוסם? האם השתנה שינוי מהותי? מאז שהיה קוסם נעשה עצוב יותר, התיאבון ניטל ממנו, מיעט לשחק בחצר, פסק לקרוא את העיתון באזני סבתא (עמ' 54); יותם בהוליווד הוא ילד עצוב למדי, אולם כשהוא חוזר לביתו, הוא חוזר לתעלוליו. גראה שלא חל בו שינוי מהותי. אך נוספה לו חכמת חיים והכרת העולם על בעיותיו, במילים אחרות — הוא התבגר.

4. בדידותו של יותם בהיותו קוסם. כל זמן שיותם היה ילד שובב רגיל, עשה את תעלוליו בהברותא. אך כאשר זכה בכוח הקסמים, הוא פועל ביחידות, הוא נוהר מלגלות לאיש את סוד כוחו. וכך, אפילו כשהוא מוקף אנשים, אפילו כשהוא שרוי בחיק משפחתו — הוא בודד מאד. למה יותם אינו מגלה לאיש את סוד כוחו?
ייתכן שתשובה לכך נמצא בשורה המסיימת את השיר "כובע קסמים":

"כי הגדולים לא יבינו כלל".

ואולי נבין בעיה זו טוב יותר על רקע שירה של מרים ילן-שטקליס:

והוא שלי, והוא — בסוד...

ואיש עוד לא ראה אותו,

ואיש עוד לא שמע אותו —...

(ידידי טנטן. מתוך "שיר הגדי").

כלומר, לא רק ניכור, אלא תחושת כוח שחשים בה בין השאר על ידי שמירת הסוד. ואולי רדיפת המשטרה אחריו, היא התשובה לשאלה שהעלינו. ייתכן שיותם חש שאין החברה יכולה להשלים עם קיומו של יוצא דופן בקרבה.
סביר לשער שיותם לא מגלה את סודו עקב כל הגורמים שהזכרנו ויש לשער שכל קורא יגיב לשאלה זו לפי אישיותו הוא. תפקיד המורה, שמדריך את תלמידיו, לאפשר להם להגיב כל אחד לפי דרכו.

5. יותם וזכה בכוח קסמים. מה הוא עושה בו? כיצד מציג הסיפור את מה שהוא עושה? נראה שרוב מעשיו הם מעשי קונדס: מכוניות עפות באוויר, נשים הולכות אחורה, הוא עצמו רואה

---

1. מראי המקום הם לפי תרגומו של "ליכטנבוים, הוצאת עם-עובד (דן חסכן). תשכ"ה.

ואינו נראה. הקורא יכול לתהות, למה יותם אינו מנצל את כוחו לעשיית קסמים מהותיים יותר? תהייה זו מתגברת על רקע תיאור ענייה של משפחתו, מדוע אינו עוזר לה? אולי משום שהוא עצמו חייב להשתנות כדי לבצע שינויים מהותיים, ואין האדם היכול להשתנות כל כך מהר.

אולי משום שיותם צעיר מדי ועדיין אינו בשל (נזכור את המלך מתיא ומה שארע למדינתו כאשר השליט עליה את הילדים).

ושמא משום שאפילו הקוסם אין בידו הכוח לשנות סדרי עולם. אכן כאשר הוא מנסה להחיות את סבתו (עמ' 66–67), או כאשר הוא רוצה להפוך יבשה לים (עמ' 82–83), לא רק שהקסמים אינם עולים בידו, אלא שיד נעלמה חובטת בו.

יצירות ספרות רבות מטפלות במוטיב זה של אדם שכוח רב נמסר בידו. פעמים רבות התוצאה היא שהכוח השחית את בעליו או שבעליו נענש על יהירותו. מה קורה ליותם? הכוח שבידיו גורם לו שיעשה מעשים חסרי אחריות וכמעט יגרום לאסון (למשל עמ' 82–83), אבל רק כמעט.

הסיפור מציג את הבעיה אך בלא להפחיד את הקורא. יותם עצמו נבהל ממה שעשה, הוא עצמו פוקד "כי משך חודש ימים לא יצליח כל קסם" (עמ' 55) ומאוחר יותר "יצליח כל אחד מקסמיי רק לאחר שאחזור על הפקודה פעמיים —..." (עמ' 90). מעשיו אלו בונים את דמותו של יותם כילד אחראי, אף כי לכאורה הוא קל דעת, הם גם מסייעים לסיפור להעמיד את קוראיו בפני בעיית השימוש שעושה יותם בכוחו ומודעותו לכך.

6. מעשה שנעשה — נעשה ואי אפשר למחקו מספר המעשים והחיים. יותם אולי כבר רוצה לחדול להיות קוסם, אך כבר אינו יכול.

המשטרה כבר בעקבותיו. אפילו שהקפיד לשמור את סודו, גילו השלטונות עובדת קיומו של פלאי בתוכם ואחר כך את זהותו של אותו פלאי קל הדעת. אפילו יחדול להיות קוסם, לא תניח לו המשטרה ובמקרה כזה כיצד יתגונן?

יותם היה לקוסם, תחילה היה הדבר משועשע, אולם במהלך הסיפור הוא נאלץ פעמיים לעזוב את ביתו ולנדוד.

7. יותם מול החברה. החברה אינה יכולה לשאת את קיומו. בולטת העובדה שבראש הרודפים אחריו עומד הבלש המהולל, האיש שעל מותו שמחים כל הרשעים, כלומר אין זה סיפור על רדיפת הרע את הטוב. מדוע אם כן מפחיד יותם את השלטונות? אולי נמצא את התשובה בשיחת המלומדים: "היש לפחד מפני הפלאי?... יש לפחד... במקום שדרושים עמל ויגיעה, הוא מגשים רעיונותיו בדרך השבעה; והוא הדבר הנורא!" (עמ' 108).

ועדיין לא הזכרנו נושאים רבים וחשובים אחרים כמו:

— תאורי הווי, סיפור קסמים על רקע של סיפור ריאליסטי לכאורה.

— הרהורים על החברה האנושית והתנהגותן של הבריות בסיטואציות שונות.

— הסגנון המיוחד של קורצ'ק בסיפור זה על ההומור והעצב שבו — ועוד ועוד.

סביר לשער שאם נפתח את הדיון בכיתה בשאלה אילו בעיות, שאלות והרהורים מעלה הספר אצל הילדים, יציעו הם נושאים רבים ומגוונים שיכוונו את המורה בניהול דיון מעניין ומשמעותי.

ארץ הילדים - "בקיטנה"

מאת: ירדנה הדס ושולה איתן

דב סדן, בנוסחו להגדיר את יאנוש קורצ'אק, אמר עליו שייחודו הוא בכך ש"כלל נושאו ופרטי נושאו הם אחד — עולמם של הילדים".

"הקייטנה" היא עולמו של ילד, הבא אליה כדי להינפש מעט מעולמו הקבוע, הקודר, עולם ילדי העוני היהודיים.

אין זה סיפור אוטופי כ"המלך מתיא הראשון", שכן אין הקייטנה גשלת ע"י ילדים, אלא ע"י מבוגרים, ה"מפריעים" לא פעם להניכיהם הקטנים, בטויות קורי החלום והשחוק.

"הקייטנה" היא צירוף מופלא של תיאור אובייקטיבי, ערכים חינוכיים, אלגיה (המככה עצבות עולמם של ילדים) והומור משחובב ומנחם.

הקייטנה היא גם מובלעת-קיום, הסוגרת על הילדים מפני כיעורו של העולם החיצוני, מאפשרת להם מעין "רובינזונאדה" ומעניקה להם מיופיו של הטבע, כשהיא מתרכזת בנפשם של ה"יוסקים" מושקים ו"שרוליקים" שבהי.

גנסה לעמוד על תכונותיו המיוחדות של הספר; גלויה קביעותינו בדוגמאות מתוך היצירה:
א. אותנטייות — הספר נפתח בהבטחת קורצ'אק, כי הכל בסיפורו יהא אמת ("שום דבר לא אבדה" — עמ' 5), ואמנם, תיאור התארגנות הילדים ליציאה נקרא כאילו צולם. אין המספר מייפה את הדברים, אינו מייחס לילדים כוחות שאין בהם אובייקטיבית, אינו מערב אגדה או אידיליה.

---

* יאנוש קורצ'אק, בקייטנה, תרגם: אריה בוכנר, הוצאת "יסוד", תל-אביב.
1. הספר, שנכתב בשנת 1910, נקרא במקורו: "יוסקים מושקים ושרוליקים".

ב. יסוד אלגני – המחבר אינו מנסה להסתיר את עצבונו הרב, הנובע מהכרת קשי חייהם של הילדים. כוחו של התיאור בכך, שאינו נסחף אל הפאתוס, והוא מזוג בחיך: אביו של פרידמן, האופה "חזר לפולין לאפות לחמניות לאחרים עד שירוויח לככר לחם לילדיו" (עמ' 15).

גם דיווח תמים לכאורה, של ילדים (במכתביהם להורים) כי "הם אוכלים חמש פעמים ביום", נוגע ללב במיוחד, באשר הוא מעמיד ענין, שהוא מנת חלקו של כל ילד נורמלי, כפלא, המוגש לילד-העוני ע"י הגהלת הקייטנה.

דוגמה אחרת, הקשורה לתחום הלבוש היא "כתונת 'לכשיגדל'". הילד בן העוני אינו זוכה לבגד חדש המתאם למידותיו, אלא מקבל – מטעמי חסכון – לבוש שישמשו שנים מספר.

ג. הזמור – קורצ'אק הקפיד מאד על הזנה מלאה וטובה לילדי הקייטנה, אך אין הוא מטיף, כי האוכל נחוץ וחיוני. הוא מעיר בפשטות כי "לא לחינם כתב מלומד אחד, בספר עבה מאוד: אסור לתת גזר לזה שאינו אוכל דייסה בחלב".

– קשיים בתקשורת בין המדריכים לבין הילדים היהודיים, שאינם דוברי פולנית, היו בלי ספק מקור לתקלות מרובות. קורצ'אק מצטט את 'נאום הקבע' של ילדים אלה, בפנותם למדריכיהם: "או, או, או", שפירושו יכול להיות "מ'חסר לי כפתור", או "עקץ אותי יתוש" ועד ל"איזה פרח יפה"...

פטליוזם בנוסח ילדי מהווה אף הוא מוקד, שאליו מתנקז, מדי פעם, ההומור הקורצ'אקי: "פעם אחת בעונה מוכרח לקרות משהו איום ונורא".

ד. פעלתנות – אמרנו בפתח דברנו, כי קורצ'אק אינו יוצר אידיליה של שהייה בקייטנה. אולם קיימות בטקסט כמה נקודות, המזכירות תיאורים אידיליים של ילדות בכפר. הספר עשיר בסיטואציות דינמיות, במשתקי-מלחמה, הפירת מבצר, בנייתו וההתבצרות בו, ואפילו שריפה מדומה, שיש לכבותה בששון.

ה. יסוד פיוטי – בד בבד עם האותנטיות הקנאית כמעט, שוזר קורצ'אק אל רקמת העלילה (שאינה בה מן הבדיינות) נימי פיוט, שאינם נראים זרים, או חורגים במסכת שארג. הפיוט מצוי בעיקר בתיאורי הטבע, הוא צובע בצבעים חמים את הנוף: "שמש גדולה, בהירה וטובה, של הכפר הפולני, מביטה על הילדים בחיך וברוך" (עמ' 48). או: "מישהו כישף את החורשה הקטנה של הקייטנה, ולמרות כל הטרדות והדאגות השמש זורחת ושמתה. ואם ישנם עננים, הרי הם מחייכים..."

כשגרובסקי עומד בלילה, באמצע האולם, ומנגן "לילה טוב", לנערים, ללא תווים – כך

---

2. "יש בחיים שתי ממלכות" – אומר קורצ'אק – "ממלכת הבידור, הטרקלינים והבגדים המפוארים... וממלכה ענקית של דאגות, רעב ועמל מפרך" (עמ' 105).

3. מעניינת ההשוואה בין מוטיב זה ובין "דבר חביב קרה מזמן" מתוך: "שירים מכל הצבעים" מאת עודד בורלא.

4. ניתן להשוות את סדר יומם של ילדי הקייטנה עם תיאור יומו העמוס של וולווה ב"כחום היום" מאת שאול טשרניחובסקי; בענין הפעלתנות עיין הפתיחה ל"לביבות" מאת טשרניחובסקי.

שרים מיתרי הכינור ובאולמים הושלך הס, כי הנערים מקשיבים ומאזינים. ורק מאחרי החלונות הפתוחים, משוחחים האורנים עם עצמם ועם השמים"..." (עמ' 134).

אל הפיוט משתזרת גם הנימה היהודית, הזרות שבין המולדת הפולנית לבין בניה היהודים הקטנים:

"— שירה יפה! — אומרים האורנים (על השיר העברי) — אבל מדוע זה לא נבין את מלות השיר? " (עמ' 137).

בדומה לכך אומר קורצ'אק על השפה הפולנית, שבמקום מגוריהם מכירים אותה הילדים כשפת קללות והשפלות, שאף היא שינתה דמותה בבואה אל הקייטנה:

"כאן בכפר מחייכת אליהם השפה הפולנית בירק העצים ובוהר הקמה, משולבת ומשוזרת בשירה העליזה של צפרי היער, מבריקה כפניני הכוכבים, נושבת בגשיבת הרוח".

לצורך המאמר אנו עושות משהו מלאכותי, בהפרידנו את יסודות הסיפור למשפחותיהם, כאילו אין הדברים מארג חי ורוטט אחד.

ברור שלא כן הוא. לדוגמה: הפיוט, בקטע האחרון (על השפה הפולנית), מהווה בעת ובעונה אחת אף ערך חינוכי עליון, האומר כי לא הצבע הלשוני קובע את היחס בין בני האדם, אלא משהו גדול מזה, התבוי מאחרי השפה. השפה, בעצם, אינה אלא כחומר ביד דובריה.

ו. ההשתאות — והכוונה להשתאותם של ילדי היער בקייטנה לתופעות הטבע.

הקצינו כאן סעיף מיוחד להשתאות זו, כיון שהיא עוברת כחוט השני בספר. ואולם, מאלי יובן, כי היא אינה חוט נפרד, אלא מהווה, לא פעם, תרומה להומור או לפיוט גם יחד.

פגישות הילדים העירוניים עם בעלי-חיים, צמחים, ותופעות נוספות שמקורן בהווי הכפר והטבע — חוזרות שוב ושוב, כשהפליאה הילדית מודגשת בהם:

החל מן הילד התמה על צמיחת עלי תפוחי-האדמה (עמ' 14), דרך הקטעים הנפלאים המתארים את צפיית הילדים לצאתו של החילוון, התרגשותם למראה יופיה של הצפרדע (עמ' 120, 123), וכן יחסם לפרפרים (עמ' 79), או החלטתם ש"שם, במרחק, במקום שהשמיים נשענים על היער, שם סוף העולם" (עמ' 123).

ז. ערכים חינוכיים — בדרך כלל נודף ריח לא נעים מאספקטים חינוכיים, הקונים להם שביטה בספורת. הדברים עלולים להישמע יבשים וסכולסטיים, מעין הטפת מוסר. ואולם אצל קורצ'אק אין הטפה ואין הכוונה. הדברים זורמים בחיי הקייטנה והקורא הצעיר סופג לתוכו מלאי של קריטר-יונים מוסריים וערכים חינוכיים, בלא שייתן את לבו או את דעתו על כך, לאחר מכן, חזקה על ניצנים אלה שימשיכו לגבוט בו, בעיקר אם יקבלו סיוע (כמובן, לא בצורת הטפה...).

הערכים החינוכיים מהווים כמעט את השתי לעומת העלילה והתוכן שהם הערב בסיפור זה. ננסה, אפוא, לסקרם, בראשי פרקים בלבד:

התמעטות הלאווים בחיי הילדים בקייטנה (עמ' 12); שמחת החופש המעלה את ערך העבודה (עמ' 12, 13); העובדה כי הילדים עצמם הם הנבחרים לשפוט את המפירים את הסדר; והמומנטים, בהם הילדים הם הנותנים את הצינונים למעשיהם הטובים והרעים גם יחד; ולבסוף, רעיון הסליחה, המחלחל בדפי הספר, "לסלוח צריך כאשר הנאשם הוא טפשו, קטן, או עני ומוזנח ואינו רע" (עמ' 138). כל אלה הם רק קצת מן הקצת מן היופי המחנך האצור בספר.

הבנת הילד מעשירה את הסיפור, והוא הדין בכבוד העמוק, שרוחש המספר לצערם ולדמעותיהם של פעוטים:

"כאשר אדם מבוגר מתעצב, הוא יודע שהיגון יחלוף ושוב יהיה שמח. כאשר ילד בוכה, נדמה לו כי מעתה תמיד יבכה, תמיד יהיה אומלל" (עמ' 131).

הבינה הסולחת את התנהגותו של אנשל מועברת ע"י המחבר לקוראיו:
"הילדים לא ידעו כי לא מלידתו היה אנשל רע ונרגן. בתחילה היה רק מכוער וחלש ולא רצו לשחק איתו, ולכן חדל לאהוב את הנערים והחברים" (עמ' 131).

לענין זה משתייך גם תיאור הידידות הנפלאה בין חיים (הילד החזק, היודע ל"תת בשיניים"), ובין צ'רנצקי, הבוהה וחולם בהקיץ (אשר המתין פעם ליד עץ כדי שהצפור "תענה" לו), והחסות אשר פורש החזק על החלש, כשהאחרון "מעביר" אליו מן ההסתכלות ביפה ובפלאי. מציאות ודמיון, מעש ופיוט, מטען חינוכי ומשובה — בזכות כל אלה נשארים ילדי־הקייטנה צעירים תמיד, למרות העובדה ששבעים שנה (בקירוב) חלפו מאז לידתם הספרותית⁵.

---

5. חזור וראה הערה מס' 1.

המשך מעמוד 41

ויודעים אתם מה טעמה של "קריאת ספרים פסולים" בעלית הגג? לא, אתם אינכם יודעים וגם לא תדעו עד עולם. כי על כן "קוראי עתונים" אתם. את "מכתבי העתים" בעליית הגג אין קוראים, אלא מלקקים, מוצצים, שותים בצמא ומשתכרים בהם... ואין רע אם ה"מכתב העת" הוא בן אשתקד דאשתקד. אדרבה, יין ישן, ייני שלי היה ישן נושן, משנות תר"מ, כמדומה, והייתי טועם בו כל מיני טעמים שבעולם. הדברים באו כשמן בעצמותי וטעמם כצפיחיות בדבש שאתה גונב בחשאי מבית אמא ואוכל לתיאבון בעליית הגג.

נדמה, שכדאי לנו לבלות שעה קלה בעליות גג של ביאליק ושל א' פרג'ן להתפלא ולהתפעל מן הדמיון שבנושא, למרות ריחוק המקום והזמן שביניהם. ואולי מותר לנו להשתעשע בפרפרזה ולשייך לביאליק את הקטע האחרון של א' פרג'ן, עם שבע השפחות שלה המדומות והמקסימות, וכך לומר: "...לא היו מצליחות לנער את מצחי מאבק בתימדרש וספריהם, מנופי גולה, מן הצפור השבה מן המזרח, מאילנות מאנחות זרויות לרוח, מלבאים במדבר, מצפרירים, מן הצרצר, ועוד ועוד".

הביאה לדפוס אסתר טרסי־גינא

זהילד הזה הוא אני**

מאת : אלכס זהבי

התופעה הופכת שכיחה : אנשים, שעיסוקם כתיבה ומעולם לא כתבו לילדים, יושבים יום אחד, בהיותם מבוגרים למדי, וכותבים ספר לילדים, שמצטיין במקוריותו וברענותו. כזה היה מקרהו של אורי אורלב ("חיות החושך") ומקרהו של סמי מיכאל ("סופה בין הדקלים") ועתה — יהודה אטלס, עיתונאי ומחבר ספרים למבוגרים, פירסם צרור שירים לילדים, מקורי ומעניין.

משוררים רבים כתבו לילדים על מצבים אופייניים בחיי היום-יום שלהם ועל תחושות שכיחות : על יחסים עם ההורים, על חברות, על עצב, חרדה ובדידות ועוד. חלקם נתן להם ביטוי רגשי עז, ועיצב מצבים אוניברסאליים בצורה דרמאטית (דוגמת מ' ילן-שטקליס), אחרים ניסו לתבלם במעט הומור (דוגמת י' גפן וח' בנזימן), ורבים נזקקו למתכונת השיר המחורז הבנוי היטב. יהודה אטלס נזקק, אמנם, לעיתים לתרוז, אולם, ספק אם הילדים יזהו את ה"מונולוגים" הקצרים שבספרו עם שירים. בדומה לצורה, כך גם המצבים המעוצבים בספרו שונים מן המקובל.

מה עשה יהודה אטלס ? הוא איתר (ואולי, שיחזר) מצבים מחיי הילד, שבהם הוא חש שלא בנוח, או שהוא חש שאין מבינים אותו, ואף מצבים אחדים של עונג הסמוי מעיני המבוגרים ואיפשר לילד להציגם. תרצו הרי זה צרור מונולוגים קצרים וקצרים מאד ; תרצו, הרי זה כמו יומנו של ילד בן חמש או שש. אין כאן, אפוא, גיבוש דרמאטי של מצבים המתוארים מתוך פרספקטיבה (אם כי מתוך מידה רבה של מעורבות — כמו בשירי אנדה עמיר, לאה גולדברג, או זאב), אלא רישום קצר-נשימה, בלשון דיבור של ילד הנמצא במצבים אלה. למשל : "כשנכנס הדבר המפחיד / לחדר שלי / בלילה שהייתי חולה, / קראתי מהר לאבא / והוא בא, / אבל לא מצא, / כי בדיוק כשהוא נכנס — / הדבר יצא", או "כשאומרים לי : תיזהר שלא תשבור / אני מקבל ביד / כזה מין רעד, / שמה שאני יותר משתדל — / זה בכל זאת נופל".

* יהודה אטלס, והילד הזה הוא אני, ציורים : דני קרמן, הוצאת כתר, 1977.

הילד מספר על מצבים מוכרים ושכיחים, שמטרידים, או משמחים, אך משום ארעיותם או משך הזמן הקצר שלהם, אין הוא מדבר עליהם עם המבוגרים ואין כותבים עליהם. הילד הנפגש עם ספרו זה של יהודה אטלס חש כאילו ניתנת לגיטימציה לעיסוק בעניינים, שמשום מה אינם זוכים לתשומת-לב. הנוסח הפשוט האורגניטיבי שובר את המחיצה בין העניינים ה"פעוטים" הללו לבין הספר, שיש בו לעיתים יסוד רחוק או גבוה.

לשונו של יהודה אטלס אינה מתילדת, ופרט לשימוש חוזר ב"ת"ת" (ת'רגלים, ת'תיק) — אין בה אף יסודות של עגה. מבחר המלים שבספר אינו דל, ותחושת האותנטיות מתקבלת בזכות המבנה התחבירי של הדברים, הקרוב יותר ללשון הדיבור. ילדים מחפשים ספרים שיבטאו את עולמם בלשון מובנת — ספרו של יהודה אטלס מסייע לקרב את הספר אל הקורא בכוח, ומעניק לילד תחושה של קירבה וחמימות.

האיורים של דני קרמן ראויים לבחינה מיוחדת של איש מקצוע. קרמן נזקק כאן למתכונת שאינה מקובלת בספרי-ילדים עבריים. לא רק שהאיורים יפים ומאבחנו מצבים ברגישות ובהומור, אלא שיש בהם רמזי אינטרפרטציה העשויים לסייע לילד להבין טוב יותר את המסר שנשלח אליו ע"י המחבר באמצעות השיר.

"הנה גדלתי"*

לא רק הגדולים סקרנים וחוקרים את עברם. גם הקטנים רוצים לדעת כיצד הגיעו למקום שהם עומדים בו.

מטעמה קשתי מספרת במלים פשוטות לילד איך האכילו אותו, מי שמר עליו בשכבו לישון, כיצד התיחסו אליו המבוגרים במשפחה, מה קרה כשצמחו השיניים הראשונות, מהן שתי המלים הראשונות שלמד לבטא וכדומה. שאלות ותשובות מסוג זה מקיפות את תקופת חייו הראשונה של הילד ועד הגיעו להבנה וליכולת של ביצוע פקודות ועצמאות בפעולות.

זהו ספר ילדים שאין בו סיפור מעשה, אך יש בו הרבה סיפורים קצרצרים על תקופות הילדות. הפנייה הישירה אל הילד "אתה יודע", "אתה חשבת", "אתה כועס", "פעם היית חולה" וכדומה — פנייה זאת תגרה את הקורא הצעיר לקרוא בספר, כי ירצה לדעת מה עוד ייאמר לו על עברו והוא שכח או לא ידע כלל.

ג"ב

* קשתי מטעמה, הנה גדלתי, איורים: תרצה טנאי, הוצאת עמיחי, 1977.

לכיתות הנמוכות

תיאורים בחרוזים, משעשעים ומלאי דמיון, שבמרכזם הרע-יון שלכל דבר יש בית. כשם שלבעלי-החיים השונים בתים שונים, כך גם לאברי הגוף: הכובע — בית לראש, הנעל — לרגל, הכפפה — ליד וכיו"ב; ולעצמים שונים: הארון — בית לבגדים, הקלמר — לכלי הכתיבה, הצינור — בית למ-ים, הכדור — לאויר ועוד.
הספר צבעוני מאוד ומלווה באיורים נאים.

מעשה בקיפוד שניסה לשנות את זהותו כדי שיצליח להתחבר עם סנאי, אך גילה שלא סימני ההיכר, שלו, הקוצים, הוא חשוף לסכנות ואינו יכול להתקיים.
האיורים מלאי-חן ורוח של שובבות שורה עליהם.

יש ספרים שעיקרם האיור שמלווה את הטקסט הקצר. ספר מסוג זה מיועד בראש וראשונה לגיל שלפני הקריאה, כאשר הצד החזותי מושך את עינו של הילד. לקטגוריה זאת שייך "אורלנדו".

הספר משופע בציורים גדולים ויפים המתארים הווי ודמו-יות ממכסיקו, ומלווים את עלילותיו של הנשר אורלנדו שג-לה תבונה, תושיה ואומץ-לב בהצילו כורה זהב אמריקאי, שתעה במדבר במכסיקו.

רחוב המים 22, כתב:
יעקב רשף, איורים: אורה
איל, הוצאת כתר, 1977,
20 עמ', מנוקד.

מה קרה למיקיפוד, כת-
בו: נעמי גל ופרץ קדרון,
איורים: נתן הלפרן, ה-
צאת כתר, 1977, 21 עמ',
מנוקד.

אורלנדו — הנשר אמיץ-
הלב, כתב ואייר: טומי
אונגרר, תרגמו לעברית:
בינה ואוריאל אופק, ה-
צאת כתר, 1977, 30 עמ',
מנוקד.

סיפור על אמיל התמנון הבא לעזרת בני-האדם. הוא מציל את קפיטן סמופר המפורסם ומוזמן לגור על היבשה בין בני-האדם. בגעגועיו לים הוא מתמנה למציל — נותן שיעורי שחייה לילדים, מציל אנשים מטביעה ועוזר למשטרת החור-פים ללכוד מבריחים. הוא משעשע את קהל הצופים בו בהת-חפשויותיו לכסא, למגלשה, למכונית, לחד קרן, לפיל ועוד, הכל תודות לשמונה זרועותיו.

הסיפור, המלווה בציורים בהירים, משעשע ונותן מרחב לדמיון.

מיכל הקטנה, הכועסת על שאין אחיה וחבריו משתפים אור-תה במשחקיהם, מסתתרת מפניהם ומאלצת אותם לחפש אחריה. תוך כדי כך מוצאת מיכל מציאה. לאחר שהיא פוג-שת את אחיה והם מתפייסים, זוכים שניהם במצוות השבת אבדה.

סיפור המעשה, על רקע תיאור היחסים בחברת הילדים הצעירים, עשוי לעורר עניין בליבם של ילדים בגיל הרך.

שירים בגוף ראשון, מעולמם של בנים ובנות בגיל הגן וראשית בית-הספר, על בעיות העולות ביחסיהם עם זולתם ועל מצ-בים בהם הם שרויים עם עצמם.

השירים מחורזים וקצובים והמצבים השונים מוארים בהומור דק אך קומוניקטיבי.

לכיתות הבינוניות

אלינה היא ילדה עולה מרוסיה הנאבקת בקשיי קליטתה בארץ. קשיי השפה, ביישנותה וקשיי הסתגלותה לחדש נר-אים בעיני חברותיה באור שונה. לדין היא גאותנית וגר-עלית. על רקע קונפליקט זה אנו מתוודעים אל אלינה וחב-רותיה ועדים לחייץ ההולך ונעלם בהדרגה. אלינה לומדת יותר על הארץ ונקלטת. הביטוי החיצוני לכך — שינוי שמה לאילנה, ובהגיע עולה חדשה לכיתה — אילנה מטפלת בסוניה.

הצילומים האותנטיים תורמים לאווירה ומעוררים אמון במסופר.

אמיל — התמנון המוב, כתב ואייר: טומי אונגרר, תרגמו לעברית: בינה ואוריאל אופק, הוצאת כתר, 1977, עמ' 28, מנור-קד.

המציאה, כתבה: יוכבד סקס, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון—ספריה חינוכית דתית, 15 עמ', מנוקד.

אני אניד אותך, כתבה: שושנה יובל, איורים: אור-רה איתן, הוצאת כתר, 1977, עמ' 20, מנוקד.

אלינה היא אילנה, כתב-בה: מירה מאיר, צילון-מים: יעל רוזן, הוצאת ספרית פועלים, תשל"ח.

שמעון הוא ילד בעל דמיון פורה, האוהב לספר מעשיות תוך נסיון לשכנע את חבריו באמיתות סיפוריו. בספר מתוארת חברת הילדים על היחסים ביניהם, הקונד-פליקטים, רגעי הקנאה, המאבק על המנהיגות וסיטואציות אחרות האופייניות לחיי חברה בשכונה. הקוראים הצעירים יזדהו עם הדמויות המופיעות בסיפור ועם הסיטואציות הנוצרות מן היחסים הנרקמים ביניהם.

סיפורים על בני העדה החרדית בירושלים בתקופת טרום המדינה. סיפורים על מעשי חסד, שמירת מצוות, אחוה בין שכנים ואהבה לירושלים. ההווי העולה מן הסיפורים מומחש בציורים מלאי-חן.

שמעון בעל הדמיון, כ-
תב: שרגא גפני, איורים:
תרצה טנאי, הוצאת עמי-
חי, 1977, 96 עמ', מנוקד.

מסיפורי ירושלים, כתבה:
יוכבד סקס, איורים: ש-
רה ומרים המבורגר, הו-
צאת ספרית סקסופון, 4
כרכים, מנוקד.

לכיתות הגבוהות

הספר מהווה המשך לסיפוריו של ישראל לרמן על שכונת נעוריו. גיבוריו הראשיים, אהוד וצפריה, לומדים בכיתה ח', ומתפתחים ביניהם יחסים אופייניים לראשית אהבה. כמו בספריו האחרים של לרמן מתרחשות גם כאן עלילות משנה רבות. באמצעותן אנו מתוודעים למערכת היחסים בין הנערים לבין עצמם בראשית ההתבגרות, בין הנערות לבין נערים מבוגרים יותר וליחסים המורכבים שבחברת מבוגרים, הנוצרת בקהילה קטנה. נגלים יחסי גומלין בין הקורה בחברת המבוגרים לבין גורל הילדים. סיפור רגיש ומהימן המאפשר לילדים כיום להתבונן בעצמם, דווקא משום ריחוק המקום והזמן של העלילה.

סיפור רגיש על יום בחיי ילד בירושלים של שנות השלושים. בסיפור צירוף של התרחשויות, תחושות ותגובות שהן מעין חתך של מאפייני עולמו הפנימי של ילד ושל יחסיו עם בני מינו ועם בני המין השני.

קין של צוענים, כתב:
ישראל לרמן, איורים:
אורה איתן, הוצאת עם
עובד, תשל"ח, 101 עמ'.

סומכי, כתב: עמוס עוז,
איורים: אורה איתן, הו-
צאת עם עובד, תשל"ח,
85 עמ'.

משוט בעולם

פרסים בספרות ילדים

בחוברת ב' (חשוון תשל"ה) של "ספרות ילדים ונוער" נדפס מאמרו של אפרים תלמי "פרסים בספרותנו לילדים", בו נסקרו ארבעת הפרסים המוענקים בישראל לסופרי ילדים ופורטו כל חתני הפרסים עד לשנת תשל"ד. להלן המשך הרשימה של ארבעת הפרסים ומידע על פרסים נוספים.

פרס זאב

מטעם משרד החינוך והתרבות והקרן להנצחת שמו של אהרן זאב ז"ל. בשנת תשל"ה קיבל את הפרס **שמואל הופרט** על ספרו "**אריות בירושלים**" (צייר יוסי שטרן, הוצאת "מסדה") — הרפתקה בלשית שבה מחפשים ילדים את המטמון ולומדים פרקים בתולדות ירושלים.

בשנת תשל"ו קיבל את הפרס **אוריאל אופק** על ספרו "**אין סודות בשכונה**" (ציירה אראלה, הוצאת "ספריית פועלים"), "המצליח להעביר אל הקורא הצעיר בהבעה אמנותית נופים ואישים משכונת ילדותו של המחבר" (מנימוקי ועדת השופטים).

בשנת תשל"ז זכו בפרס —

— **סמי מיכאל**, על ספרו "**סופה בין הדקלים**" (צייר יעקב קמחי, הוצאת "עם עובד") — פרקי ילדות ונועורים של המחבר בסימטאות בגדד, שהם בעיניו עולם מלא קסם ואימה.

— **נעמי וישניצר**, על ספרה "**ילדה שגדלה**" (ללא ציורים, הוצאת "הקיבוץ המאוחד") — חייה'לה מספרת בגוף ראשון על חייה במוסד חינוכי, ועל יחסי אנוש ולבטי בגרות.

בשנת תשל"ח זכו בפרס —

— **אורי אורלב** על ספרו "**חיית החושך**" (ציירה מילכה צ'זיק, הוצאת "עם עובד") — "סיפור בגוף ראשון על מאבקו של ילד עם פחדיו, המיוצגים עלידי דמות בדויה, שיחסייה עם הילד מסמלים את עוצמת חרדותיו ואת מידת התגברותו עליהם" (מנימוקי ועדת השופטים).

— **יהואש ביבר** על ספרו "**סופת הגליל**" (צייר גיורא כרמי, הוצאת "עם עובד") — "עלילותיה של סוסה ערבית מאז לידתה במאהל בדואי בנגב וגלגולי חייה המסעיריים בגליל" (מנימוקי ועדת השופטים).

פרס יציב

ניתן על-ידי הקרן להנצחת מרי ויצחק יציב ז"ל ומערכת "דבר לילדים".
בשנת תשל"ד זכה בפרס **מעוז חביב** על ספרו "**הקשרים הצעירים**" (נדפס תחילה בהמשכים ב"דבר לילדים" בשם "עולים על זרנוגה". ציירה נורית יובל, הוצאת מ. מזרחי) — חוויות-ילדות מרנינות במושב בדרום הארץ בחדשי המאבק ומלחמת-העצמאות.

בשנת תשל"ה זכה בפרס **פוצ'ו** (ישראל ויסלר) על ספרו "**חבורת מתשולח**" (עומד להופיע בהוצאת "שרברק") — סיפור בלשי הומוריסטי על חבורת ילדים המסייעת לאדם זקן וערירי למצוא את בנו שאבד לו באירופה בתקופת השואה.

בשנת תשל"ו זכה בפרס **משה בן-שאול** על ספרו "**רודפים אחריך, יונתן**" (ציור המחבר, הוצאת "הקיבוץ המאוחד") — הרפתקה נוסטאלגית של חבורת ילדים ירושלמיים בימי המנדט.

בשנת תשל"ז זכה בפרס **אריה רוז'אנסקי** על ספרו "**מלך הצבועים**" (עומד להופיע בהוצאת "יבנה") — קורותיו המופלאות של נער בדואי בהרי מואב.

בשנת תשל"ח תזכה בפרס **נורית זרחי** על ספרה "**ילדת חוץ**" (ציירה אורה איתן, עומד להופיע בהוצאת זמורה, ביתן, מודן) — לבטיה של ילדה עירונית שנשלחה ללמוד בקיבוץ.

בפרס-כבוד, לרגל שנת השלושים למדינה, יזכה **אפרים תלמי** על מפעל-חיו בתחום הספרות והעתונאות לבני-הנעורים.

פרס למדן

ניתן על-ידי עיריית רמת-גן

בשנת תשל"ד זכתה בפרס **רבקה קרן** על ספרה "**קטי, יומנה של נערה**" (צייר גיורא פרמי, הוצאת "עם עובד") — יומן רגיש ורווי אווירה של נערה יהודיה בבוד-אפשט, עד עלייתה לארץ.

בשנת תשל"ה לא הוענק הפרס.

בשנת תשל"ו זכה בפרס **לוי קיפניס** על ספריו "**מועדי ישראל**" (צייר יעקב גוטרמן הוצאת ש. אימזון) — עשרה כרכים של שירים וסיפורים על חגי ישראל ומועדיו.

בשנת תשל"ז זכתה בפרס **אירנה ליבמן** על ספרה "**פיקי זה אני**" (ללא ציורים, הוצאת "עמיחי") — שלוש שנות התבגרות בחייו של נער המתמודד עם הבעיות הסובבות אותו.

פרס יעקב אשמן

לסיפור הקצר — ניתן על-ידי מערכת "הארץ שלנו".

בשנת תשל"ז ניתן הפרס לראשונה ל**יעקב שביט** על סיפורו "**ייתם וההיפופוטם**" (ציירה רות צרפתי, הוצאת "הדר") — ידידות משעשעת בין ילד קטן לבין סוס-יאור גדול.

פרס אסתר רבינוביץ

ניתן מטעם סמינר הקיבוצים "אורנים", תרומתה של המחנכת והסופרת אסתר רבינוביץ. הפרס מוענק ליצירות שנכתבו לגיל הרך — לגן-הילדים ולכיתות א', ב'. בשנת תשל"ה קיבלו את הפרס **אמירה עתיר** על ספרה **"נמשים מלוא החופן"** (ציירה תרצה טנאי, הוצאת אל"ף), ו**יוסי גמזו** על ספרו **"בוא נגלה את אמריקה"**. בשנת תשל"ז ניתן הפרס **לתקוה שריג** על ספריה **"לנו משלנו"** (הוצאת "הקיבוץ המאוחד"): א. **"אגדות חז"ל לילדים"**. (ציירה גלי הוס). ב. **"אליהו הנביא הנה הוא בא"** (צייר אבי מרגלית). ג. **"הבעל-שם-טוב בא"** (ציירה רות אילן-פורת). בשנת תשל"ח קיבלה את הפרס **מרים רות** על ספריה: א. **"מעשה בחמישה בלונים"** (ציירה אורה איל, הוצאת "ספרית פועלים"). ב. **"מגפים"** (ציירה מיכל אפרת, הוצאת "הקיבוץ המאוחד"). ג. **"הבית של יעל"** (ציירה אורה איל, הוצאת "ספרית פועלים").

עיטור אנדרסן

מוענק אחת לשנתיים על-ידי המועצה הבין-לאומית לספרות-ילדים (I. B. B. Y.). מדליית-זהב מוענקת לסופר ולצייר על מפעל-חייהם, ועיטורי-כבוד מוענקים לסופרי-ילדים ולציירים מארצות שונות על ספרים בעלי ערך בין-לאומי. בשנת 1960 קיבל **משה שמיר** עיטור-כבוד על ספרו **"כולם ביחד"** (הוצאת טבר-סקי).

בשנת 1959 קיבל **נחום גוטמן** עיטור-כבוד על ספרו **"שביל קליפות התפוזים"** (הוצאת "יבנה").

בשנת 1976 קיבל **אוריאל אופק** עיטור-כבוד על ספרו **"עשן כיסה את הגולן"** (הוצאת מ. מזרחי. תורגם להולנדית ולגרמנית). הציירת **אראלה הורביץ** קיבלה מגילת-כבוד על איוריה לספר **"כשאסנת ואני"** (הוצאת "מסדה").

פרס הוועד הבין-דתי בישראל

ניתן לספר-ילדים שיש בו משום תרומה להבנה ולקירוב-לבבות בין הדתות השונות. בשנת תשל"ז זכתה בפרס **דורית אורגד** על ספרה **"ידידות במבחן"** (ציירה נורית יובל, הוצאת "הדר") — סיפור ידידותם האמיצה של הנער העולה החדש גבריאל והילד הערבי חמיד.

פרס בן-יצחק עבור איור ספרי ילדים

קרן בן-יצחק ואגף הנוער של מוזיאון-ישראל הכריזו על תחרות על איורי ספרי ילדים. פרס זה יוענק אחת לשנתיים לאמן ישראלי החי בארץ עבור איורים לספר-ילדים היוצא לאור בישראל. מטרת הפרס לעודד אמנים להוציא ספרי ילדים המצטיינים באיוריהם. המדליה תוענק על-ידי מוזיאון ישראל וקרן בן-יצחק, שנוסדה

לזכרם של רבקה ומיכאל בן־יצחק ז"ל אשר ניספו בפצצת המחבלים בכיכר ציון בירושלים בתמוז תשל"ה.

הספר הזוכה ייבחר על־ידי שלושה שופטים שימונו על־ידי המוזיאון. המעוניינים להשתתף בתחרות מוזמנים לשלוח את הספרים המאוירים לאגף הנוער, מוזיאון ישראל, הקריה, ירושלים, ולציין על המעטפה: "תחרות בן־יצחק". טקס הענקת פרס בן־יצחק יתקיים בתחילת קיץ תשל"ח.

100 שנה להולדת ז'ול ורן

ב־8 בפברואר ש. ז. חוגג עולם ספרות־הילדים מלאות 150 שנה להולדתו של ז'ול ורן (1828—1905), מיוצרי הספרות המדעית־בדיונית־הרפתקנית לנוער, ומי שפונה "נביא העת החדשה". בארצות רבות בעולם (כולל ישראל) הופיעו השנה תרגומים חדשים של רבים מספריו המהוללים. בפאריס נערכה תערוכה מקיפה של שבעים ספריו, וכן הופיע קטלוג ביבליוגראפי של יצירותיו, לפיו מתברר כי ז'ול ורן הוא עד היום אחד הסופרים המתורגמים ביותר בעולם; ולא זו בלבד, אלא שבארצות שונות הופיעו ספרים, שהמו"לים שלהם ייחסו אותם שלא בצדק לסופר זה. ברוסיה, למשל, הופיע ספר בשם "רובינזון על חוף־הים", עליו חתום שמו של ז'ול ורן, ואילו למעשה זהו עיבוד ספר־הרפתקאות מאת מיין ריד.

100 שנה ל"פינוקיו"

בשנה הבאה תמלאנה מאה שנה מאז נדפס בעיתון־ילדים איטלקי הפרק הראשון של "קורות בובת־עץ", מאת קרלו קולודי (לורנציני) — הסיפור הקלאסי הידוע היום בעולם בשם "פינוקיו". לציון מאורע זה החלו באיטליה ההכנות לחגיגות שתי־משכנה שבועות אחדים. הוצאת־הספרים ג'ונטי (פירנצה) כבר הוציאה מהדורת־יובל מפוארת של הספר. היא מתכננת גם תערוכה בין־לאומית, שתכלול את כל עשרות התרגומים של היצירה (כולל התרגומים העבריים). כנס בין־לאומי ייערך גם בכפר קולודי, הנושא את שמו של הסופר־העיתונאי, מחבר "פינוקיו".

SIFRUT YELADIM VANOAR

JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

Vol. IV, No. 3 (15)
18 King David St.

March 1978
Jerusalem, Israel

CONTENTS

Study and Research

- "We Sing Hebrew": A Study of Kindergarten Songs
from the Period of the Rebirth of the Hebrew
Language, 1898-1916 E. Y. Galper 3
- Moral Books for Children in Hebrew Dr. Uriel Ofek 18
- The Charming Hippopotami Mirriam Rot 24

Personalities

- Korczak, Children's Author Gershon Bergson 29

Experiences of Reading

- Dr. Esther Tarsi-Gai 40

Methodology

- "Book Month" in the School Jonah Eilat 42
- "Jotham the Sorcerer" by Janusz Korczak:
Suggestions for one about to read this book
for the first time Nira Fradkin 46

Reviews

- Children's Land — "In the Summer Camp"
Yardena Hadass and Shula Eitan 49
- "And this Child is I" Alex Zehavi 53
- "Behold I have Grown Up" G. B. 54

From the Bookshelf

- An Annotated List for the Lower, Middle and Upper Grades 55

Around the World

- Prizes in Children's Literature 58
- The 150th Anniversary of the Birth of Jules Verne 61
- "Pinocchio" after 100 years 61

המשתתפים בחוברת

ד"ר א' אופק, ג' ברגסון, ד"ר טרסי, י' הדס, א' זהבי, ראה חוברת ב' (י"ד).
א"י גלפאר — משורר, מרצה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
מרים רות — סופרת, מבקרת ספרות.
יונה אילת — מורה ספרנית.
נירה פרדקין — עורכת תוכניות לימודים.
שולה איתן — מורה לספרות ילדים ולדרמה יוצרת.

ה ת ו כ ן

עיון ומחקר

- "עברית נזמרה": על לקט שירי גן-הילדים העברי מתקופת
תחית-הלשון — א"י גלפאר 3
ספרי מוסר עבריים לילדים — ד"ר אוריאל אופק 18
ההיפופוטמים החביבים והסימפאטיים — מרים רות 24

דמויות

- קורצ'אק סופר ילדים — גרשון ברגסון 29
חוויית הקריאה — הביאה לדפוס ד"ר אסתר טרסי-גיאי 40

מיתודה

- "חודש הספר" בבית הספר — יונה אילת 42
"יותם הקסם" — יאנוש קורצ'אק, הצעה לעיון ראשון בספר
— נירה פרדקין 46

ביקורת

- ארץ הילדים — "בקייטנה" — ירדנה הדס ושולה איתן 49
"והילד הזה הוא אני" — אלכס זהבי 53
"הנה גדלתי" — ג"ב 54

ממדף הספרים

- סקירת ספרים לכיתות נמוכות, בינוניות וגבוהות 55

משוט בעולם

- פרסים בספרות ילדים 58
100 שנה לזיל ורן 61
100 שנה ל"פינוקיו" 61